

«MUKAYESELİ DEVLET İDARESİ» NİN ANA KONULARI VE ORTADOĞU

Prof. Dr. Yavuz ABADAN

Giriş :

«Mukayeseli devlet idaresi» (Comparative Government) bir ilim mevzuu olarak uzun ve zengin bir geleneğe sahiptir. Kaynağını Aristo'nun, İbni Haldun'un, Machiavelli'nin ve Montesquieu'nün yazılarında görebiliriz. Modern anlamda ise Mukayeseli Devlet İdaresi konusunun 70 senelik kadar bir geçmişi vardır. «Mukayeseli Devlet İdaresi» bilhassa zamanımızda olağanüstü bir önem kazanmıştır (1). Sosyal ve siyasî ilimler alanında, görüş açımızı - kıyaslama yolu ile - yepyeni ufuklara yönelten bu metoddan faydalanarak, memleketimiz ve bölgemizle ilgili bazı konularını ana çizgileriyle incelemede fayda görüyoruz.

Bu incelemenin esas hedefi, eski Osmanlı İmparatorluğu mirhâkında toplanan ve İkinci Dünya Harbi sonunda farklı şart ve gelişim imkânları yüzünden hükümet sistem ve rejiminin, bir memleketin sosyal, hukukî ve siyasî oluş ve davranışında yaratabileceği etki ve sonuçları açıklayıp belirtmektir. Bu arada millî varlığımız bakımından çok önemli bir nokta, karşılaştığımız şartlar içersinde mukayeseli devlet idaresinin, demokratik bir yaşayış ve yaratış düzeninin aydınlatılmasına ışık tutma imkân ve ehliyetidir.

(1) Bu müddet içinde konu dört ayrı safhadan geçip gelişmiştir. 19. cu yüzyılın sonlarına doğru, Mukayeseli Devlet İdaresi, anayasa incelemelerine münhasırdı ve bu tetkiklere de tarihî ve bilhassa hukukî metod hâkimdi. J. W. Burgess'in 1896 yılında yayınladığı «Political Science and Comparative Constitutional Law — Siyasî İlim ve Mukayeseli Anayasa Hukuku» başlıklı kitabın adı bu eğilimi açıkça ifade etmektedir.

Gelişmenin ikinci safhasında da hukukî metodun yerine daha çok ampirik metodun uygulandığı görülüyor. Bu defa Mukayeseli Devlet İdaresi uzmanları yalnız anayasaların hukukî kaidelerini değil, aynı zamanda devletin

Biz şahsan bu etüdümüzde, bütün ilim dünyasının, üzerinde titizlikle durduğu «Mukayeseli Devlet İdaresi» konusunu, bölgemi-zi ön plânda ilgilendiren etkileri ile inceleme teşebbüsüne girişmek istiyoruz. Bu arada konumuzun ana sorularını aydınlatmaya yarayacak bir «Giriş» ten sonra Orta ve özellikle Yakın Doğudaki «Hükümet sistemleri» üzerinde duracağız. Ortadoğu'da yüzyılların eseri olan coğrafî ve tarihî kader birliğine rağmen, birbirinden kopmuş görünen ve oldukça farklı yönlerde iktisadî ve sosyal gelişimlerini tamamlamaya çalışan beş memleketin (Türkiye, İran, Mısır, Lübnan, İsrail) siyasî sistem ve rejim bakımından özellikleri ve birleştirici vasıfları üzerinde duracağız.

Aslında İran bir yana bırakılırsa, yukarıda sayılan memleketlerden dördü, yüzyıllar boyunca eski Osmanlı İmparatorluğunun tarihî gelişimini paylaşmışlardır. Bu yüzden İmparatorluk bünyesinde gelişen sosyal ve idarî müesseselerden bu güne kadar ayakta durma gücünü gösterenlere varis olmuşlardır. Bu ülkelerde İmparatorluğun başta mülkiyet rejimi olmak üzere malî ve idarî sistemle ilgili bazı esas ve kanunları halen yürürlüktedir.

Coğrafî bağlılık, iklim şartları bu beş memleketin sosyal ve iktisadî gelişiminde belli ölçüde etkiler yaratan birleştirici bir faktördür. Bunun yanında İsrail ile Lübnan'ın, belli halk gurupları dışında Ortadoğu memleketinin modernleşmesi problemi; islâm dünyasındaki fikrî ve sosyal reform hareketleriyle sıkı sıkıya bağlıdır. Bu bakımdan Ortadoğu'daki fikrî ve sosyal değişme imkân ve çabalarını, Müslümanlık âlemindeki inkilâp hareketleri ışığında değerlendiren aydınlatan bir sonuca ulaşmak gerekir (2).

başlıca müesseselerinin fiiliyattaki çalışmalarını da incelemeğe başlamışlardır. Böylece devletin yasama ve yürütme organlarının yanında bilhassa siyasî partiler önemli bir araştırma konusu teşkil etmişlerdir.

Üçüncü safha, Birinci ve İkinci Dünya Harpleri arasında devreye rastlamaktadır. Bu safhada da halkoyu, propaganda ve baskı gurupları gibi yeni konular ilmî alâkayı çekmeğe başladılar.

Gelişmenin dördüncü safhası ise son onbeş yılı kapsamaktadır. Başlıca vasfı da Avrupa ve Kuzey Amerika memleketlerinin yanında Asya, Orta Doğu ve Afrika memleketlerinin önemli bir ilmî araştırma konusu haline gelmesidir. SAVCI, Bahri, «Mukayeseli Devlet İdaresi ve Türkiye» üzerine bir seminer, *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt XVI, Yıl: 1962, sayı: 4

(2) İslâm dünyasının özellikle Ortadoğu'daki fikrî ve sosyal değişiklik çabalarının mahiyet ve amacını Muhsin MAHDI'nin eseri, özel bir görüş açısından aydınlatmaktadır. Muhsin MAHDI, *Die geistigen und sozialen Wandlungen im Nahen Osten*, Verlag Rombach, Freiburg 1. ci baskı 1961.

Sömürgecilik ve Ortadoğu :

Bir memleketin, sosyal, kültürel ve ekonomik bakımdan ilerleyip yükselmesinde hükûmet ve idare sisteminin oynadığı önemli rol, eskiden beri bilinen bir gerçektir. İyi veya kötü idare, bir memleketin ilerleme veya geri kalma şansını tayin eden en şaşmaz ölçüdür. Bu görüş açısından Ortadoğu'daki hükûmet ve idare sistemlerinin aydınlığa kavuşması, dünya barış ve güvenliğinin devamı ve korunması bakımından olağanüstü önem taşıyan bu bölgede, devrimizin sosyal ve iktisadî refah devleti ülküsünün, dolayısıyla siyasî istikrarın gerçekleşme imkân ve yollarını da gösterecektir.

İkinci Dünya Harbinden beri henüz hukukî ve siyasî anlamda gerçek bir barışa kavuşmamış bulunan siyaset dünyamızda, birbiriyle uzlaşmaz ilke ve ülkelerle demokratik veya totaliter iki büyük gurupun gün geçtikçe genişleyen bir uçurumla karşı karşıya yer aldıkları artık kimsenin meçhulü değildir. Bu karşılaşma, klâsik anlamda geniş ülkelere ve bu bölgelere yerleşmiş halk kitlelerine hükmetme kudretinin ifadesi olan emperyalizm kavramına yeni bir mâna ve ruh kazandırmıştır.

Gerçekten sömürgeler emperyalizmi ile başlayan klâsik istismar sistemi, sosyal ve iktisadî şartların değişmesiyle çeşitli safhalardan geçerek, bugün farklı ilke ve amaçlara dayanan bir blok çatışması sonucuna ulaşmıştır. Bu değişikliği yaratan üç ana cereyanı, milliyetçilik, endüstrileşme ve müstemlekecilik akım ve esaslarında toplamak mümkündür: İnsan toplumunun ana problemlerinden biri olan maddi ve manevi alanda kudreti merkezileştirme ve genişletme eğilimi modern dünyamızda yeniçağın açılmasıyla birlikte milliyetçilik fikir ve bağının kuvvetlenmesine yol açmıştır. Roma İmparatorluğunun çöküşünü kovalayan Ortaçağ'ın sonuna doğru, bazı kabile gurupları millî şekillere bürünmeğe başladılar. Bu konudaki gelişimi Galler, Normanlar, İspanyollar gibi millî oluşum örneklerinde bulmak mümkündür.

Fakat fikir ve şuur birliği anlamında milliyetçilik fertlerle birlikte milletlere de kendi kaderini bizzat tayin (self-determination) hakkını ortaya atan Fransız İhtilâli ile yeni ve gerçek üslûbuna kavuşmuştur. Bu gelişmede Toynbee'nin pek açık belirttiği gibi, iki kuvvet, demokrasiye inanç ve millî iktisat fikri en esaslı rolü oynamıştır. Böylece ekonomik milliyetçilik, aynı zamanda endüstrileşme arzu ve ihtiyacının da kaynağı olmuştur. Endüstrileşme yolu ile, millet bütünü içersinde herkesin refahına kavuşacağı inan-

cı, tabii ve sosyal şartların da yardımıyla, belli toplumların statik ekonomik sistemler yerine modern teknolojiye dayanan dinamik metodları seçip geliştirmelerini teşvik etmiştir.

Milliyetçilik şuuruna dayanan ekonomik çaba ve başarılar milletler arasında terakki yolunda ortaklaşa gayretlerle birlikte büyük rekabet ve husumetler de yaratmıştır. Görülüyor ki doğuş ve gelişim bakımından tarihî bir oluşun sonucu olarak milliyetçilik, yalnız Batı Avrupa'nın siyasî müesseselerini şekillendirmekle kalmamış, siyaset alanında son ikiyüz yılın başlıca değişim faktörü olmuştur. Denebilir ki, modern dünyamızda -komünizm ve enter-nasyonalizm cereyanlarının da kuvvetlenmiş olmasına rağmen- dün olduğu gibi bugün de en etkili kuvvet ve gelişim unsuru milli-yetçilik mihrakında toplanmaktadır (3).

Nitekim Birleşik Amerika'nın ilk kurucuları, sosyal ve siyasî bünyedeki tecanütsüzlüğü gözönünde bulundurarak, milliyetçi olmayan bir devlet yaratma tasarısında idiler. Başta «Virginia Bill of Rights» olmak üzere bütün Amerikan Hukuk Beyannameleri, **milliyeti** değil **hürriyeti**, Anayasanın temel prensibi yapma amaçıyla; vatandaşa değil, insan hak ve hürriyetlerine öncelik tanımışlardır. Bütün bu dilek ve gayretler, yüzelli yıllık bir gelişim sonunda Amerikan demokrasisinin milliyetçi bir karakter kazanmasına engel olamamıştır. 1917 İhtiâlinden sonra, Komünizm ve enter-nasyonalizm parolaları arkasında bir dünya ihtilâli ve hegemonyası peşinde koşan Sovyet Rusya da, İkinci Dünya Harbi sonundaki siyaset ve tutumu ile koyu İslâv milliyetçisi hüviyetini açığa vurmuştur. Üstelik Sovyet Rusya, millî bencil menfaatler uğrunda Demirperde sınırını devamlı şekilde genişletme ihtirası ile, dünya barış ve güvenliğini tehdit eden politikasıyla aşırı ve saldırgan bir milliyetçilik anlayışının Faşist rejimlere rahmet okutan yeni bir örneği haline gelmiştir.

Milliyetçilik duygusunun körüklediği ve endüstri gelişiminin desteklediği bir insan gurubunun diğer insan gurubuna karşı üstünlük taslaması, siyasî iktisap vasıtası olarak fetih ve ganimetin ön plânda olduğu kabile, aşiret ve kavimler devirlerinde de insan psikolojisinin tabii sonucu olarak hâkim bir rol oynamıştır. Endüstri cemiyetinin gelişmesi ile iktisadî üstünlüğün siyasî hâkimi-

(3) Fazla bilgi için kıyaslayınız. WARD, Barbara, *Five ideas that changed the world*, Published for the University of Ghana, Hamilton, 1959.

yeti de tesis eden esas unsur haline gelmesinden sonra, sömürgecilik ham madde kaynaklarını elde bulundurma ve genişletme amacına yönelmiştir.

Şu kadar ki, Dünya Tarihinde esaslı değişiklikler yaratan sömürgecilik (Kolonyalizm), ilk çağın sistemlerinden başlayarak birbirinden farklı karakter taşıyan üç safhadan geçmiştir.

1 — Başlangıçtanberi üstün bir kültür ve hayatiyete sahip topluluklar, fethettikleri ülkelere yeni hamle ve imkânlar getirmişlerdir. Bunun sonucu fethedilen ülke sâkinleri ile fatihler arasında karşılıklı sosyal değerleri paylaşma esasına dayanan bir içtimaî sentez olmuştur. Eski Roma İmparatorluğu ile, İslâm dininin yayılması sonucunda kurulan Orta-Çağ Türk - İslâm Devletleri, bu arada Afrika ve Endülüs'te kurulan Devletler, böyle bir sentezin en seçkin tipleridir.

2 — Sömürgeciliğin insanlık ve medeniyet tarihi bakımından en düşük şekli, üstün kabiliyetlere ve medeni vasıflara sahip görünen bazı fatih toplulukların, işgal ettikleri memleketlere hiç bir ilerilik getirmemeleri, hâkimiyetleri altına aldıkları toplumu ih-mâl etmeleri halidir. Bunun tarihî örneği İspanyol fetihlerinin eseri olan Lâtin Amerika'dır.

3 — Ancak sömürgeciliğin esas ve belli karakteri, fatihlerin maksada uygun üslûp ve yeter kapitale sahip olmalarına rağmen, yerli halka hiç bir şey vermeden, sadece bölgenin tabii kaynaklarını insafsızca sömürmeleri şeklidir. Bu şeklin prototipini Amerikan Kolonistlerin Kızılderilileri yok etmesinde arayanlar, hiç şüphesiz tarihî bir gelişim olayına işaret etmektedirler.

Şu kadar ki, modern kapitalizm, sermaye ile iş kuvvetleri arasındaki uçurumlu menfaat ayrılığını, bütün çıplaklığı ile ortaya koymak suretiyle, modern âlemin gelişiminde etkili en diyalektik çatışmalara ve bundan doğacak sentezlere dikkati toplamıştır.

Sermaye birikmesinin insan toplumunda ve sınıf gelişiminde en kesin etkiler yarattığı bir devirde, siyasî müesseseleri ekonomik yapı temeline dayanan bir üst ve gölge belirtisi sayan Marx, dünya ölçüsünde artan sefaletin genişlemesinden, emperyalizmin sorumluluğu doğmasını ortaya atmıştır. Bu görüşün yanlışlığı, olayların gelişimi ile belirmiştir. Ancak halk kitlelerini yıllar boyunca acıklı ve sancılı bir ızdıraba sürükleyen sosyal realite karşısında,

çalışanlara, müreffeh bir dünya cennetinin «Fatamorgana» sını vadeden bir doktrinin çekiciliği kadar aldatıcılığını da inkâr etmek gerekir.

Bu görüş açısından, dünyamızı sosyal ve iktisadî görüş ayrılığı yüzünden barışmaz iki bloka ayıran komünizmin, siyasî doktrin olarak iflâsına rağmen, ayakta kalabilip tutunabilmesini «aydın» vasfını benimseyen belli bir kitlenin diyalektik ve metafizik maharetine bağlamak gerekir. Bu arada farklı sınıfların, işçi diktatörlüğü yoluyla tasfiyesinden sonra, tek sosyal sınıf bünyesinde Devlete de ihtiyaç kalmıyacağı tezini savunan komünizmin, iki bloka ayrılmış Dünyamızda kazandığı rağbet ve ilgiyi, daha çok geri kalmış memleketlerin kalkınmasında kullanılacak metodlar konusu ile ilgilendirmek daha yerinde olur.

Ekonomik Kalkınma ve Ortadoğu :

Batı dünyasının ana gerçeği, bugüne kadar ekonomik kalkınmanın hürriyet ve eşitlik şartları içersinde sağlanmış olmasıdır. Buna karşılık «gelişim bölgeleri» diye adlandırılan çevrelerde, iktisadî kalkınmanın daha radikal hattâ otoriter metodlarla sağlanabileceği inancını destekliyen belirtiler eksik değildir. Nitekim demokratik rejimin, geri kalmış memleketlerin sür'atle kalkınması bakımından her zaman her yerde başarı sağlayabildiği iddia edilemez. Esasen geri kalmış memleketlerde demokrasinin kökleşme şansı da, iktisadî kalkınmanın gerçekleşmesine bağlı bulunmaktadır.

Devrimizde demokrasi bir kavram olarak, dünya ölçüsünde rağbet kazanmıştır. Yemen gibi köşede bucakta kalmış birkaç feodal sistem bir yana bırakılırsa, Demirperde dışında demokrasiyi açıktan açığa reddeden bir memleket kalmamış gibidir (4). Demirperde gerisinde ideolojik anlamda bir emperyalizmin mağdurları ise, proleter bir diktatörlük idaresinde kendilerini halk demokrasileri kavramının zorunlu çekiciliğine isteksiz kaptırmış talihsizlerdir.

(4) Fidel Castro Kübası nevinden birkaç memleketi, «Kaideyi doğrulayan istisna» formülü içinde saymak yerinde olur. Esasen Ortadoğu'da komünist tesir kendisini devlet teşkilâtında ve siyasî rejim yerine, halkın bünyesinde duyurmaktadır. Fazla bilgi için bakınız: BINDER, Leonard, «Prolegomena to the Comparative Study of Middle East Governments», *The American Political Science Review*, Vol. LI, Sept. 1957, No. 3, Sh. 661.

Oysa ki Batı anlamında demokrasi, halk idaresinin hür seçimlerle belirdiği, ferdî hürriyetlerin tam olarak sağlandığı parlamenter demokratik rejimdir. İkinci Dünya Harbinden sonraki yeni düzenin temeli olmak üzere 14 Ağustos 1945 de imzalanan Atlantik Beyannamesiyle ilân edilen kanaat hürriyeti, din hürriyeti, konkudan âzad olma ve sefaletten kurtulma hürriyetleri Batı anlamında demokrasinin dört ana prensibidir. Bunlardan ilk üçü, mânevi hürriyetler vasfı altında toplanabilir. Buna karşılık sefaletten kurtulma, hürriyetin maddî ve sosyal cephesini teşkil etmektedir (5).

Hükûmet sistemlerini burada incelemeyi tasarladığımız memleketlerin büyük çoğunluğu, bir yandan sür'atle artan nüfuslarının ihtiyacını karşılamak, öte yandan halk kitlelerini sefaletten kurtarmak zaruretiyle hızlı ve plânlı bir iktisadî kalkınma hamlesine girme zorundadırlar. Bunlardan yalnız Türkiye, NATO'ya katılma sebeble doğrudan doğruya müşterek komünizm tehlikesine karşı Batı savunma cephesinde yer almış bulunmaktadır. Tarafsızlar grubunda yer almış bulunan, - Mısır bir yana bırakılacak olursa - dış siyaset eğilimi bakımından diğer dört devleti de, Batı gelişimine ayak uydurmuş olanlara katmak gerekir. Bu arada Türkiye ile İran, coğrafî durumları ve sınır komşuluğu dolayısıyla doğrudan doğruya Sovyet emperyalizminin tehdidine maruz iki memlekettir. Bu bakımdan her iki memleketin iktisadî kalkınma dâvası, gerek siyasî istiklâllerinin devamı, gerekse dünya barışının korunması için özel bir önem taşımaktadır.

Kalkınma, aslında belli ölçüde bir plânlamayı ve endüstrileşmeyi gerektirir. Devlet plânlamasıyla, gerçek anlamda demokratik usulleri ve kişilerin hak ve hürriyetlerini iyi bir şekilde uzlaştırabilme meselesi, gerek nazari, gerek tatbiki bakımlardan tartışma konusu olmakta devam etmektedir. Eski bir kültüre ve yerleşmiş sosyal müesseselere sahip olmakla beraber, çeşitli sebeplerden Batı'daki endüstri gelişimine katılamamış bulunan dünyanın en kalabalık nüfusuna sahip iki devlet, Çin ve Hindistan, kalkınma çabasında olan yeni devletlere birbirinden farklı iki ayrı örnek teşkil etmektedirler.

(5) Konunun Türkiye ve milletlerarası görüş açısından aydınlanması olağanüstü bir önem taşımaktadır. Bu konuda Türk hukuk literatüründe bir yandan «Babri Saveri», *İnsan Hakları*, Ankara, 1953 sh. 46 ve sonrası ve *İnsan Hakları Yılığ*, Ankara 1954 etüdlerine bakılmalıdır.

Kızıl Çin, kurtuluş yolunu, eski sosyal düzeni zorla kökünden yıkan siyasî bir ihtilâlde aramıştır. Bu diktatörlük sisteminde, insan hak ve hürriyetlerine en mütevazî bir yer bile yoktur. İhtilâlin doğurduğu iktidar, fert ve aile hayatını da, zorlayıcı kayıtlar altına alarak, İlk ve Orta Çağ'ın esaret müesseselerine rahmet okutacak bir sentlik içersinde, «Ekonomik Kalkınma» tedbirlerini hükümet zoru ile gerçekleştirme amacındadır. Buna karşılık Hindistan, biraz da İngiltere hâkimiyeti devrinin kökleştirdiği siyasî geleneklerin etkisiyle, kalkınmada reformcu bir yol tutmuştur (6). Bu yoldan kalkınma, ancak Batı demokrasisinin siyasî gelenek ve ilkelerine uymakla hedefine ulaşabilir. Buna göre, millî bütünlüğün temel taşı olan kişinin hürriyet içinde gelişmesi, kendi refahını ve bu arada toplumun kalkınmasını gerçekleştirecek temel şarttır. Ancak bu şart, bugünün sanayileşmiş ve şehirleşmiş çapraşık hayat tarz ve münasebetleri çerçevesinde, bencil eğitimi tasfiye edecek kuvvette bir toplumsal sorumluluk şuur ve duygusunun hâkim olmasını da gerektirmektedir.

Aslında endüstrileşme, siyasî ihtilâllerin aksine, zor kullanılmaksızın barış ve sükûn içinde toplum yapısında, özellikle ekonomik alanda, siyasî ihtilâllerden daha geniş ve yapıcı etkiler yaratan değişikliklerdir. Şu kadar ki, bu değişiklikler sosyal yapıda gürültülü bir çöküntü yaratmaksızın, yapıcı kuvvetlerin sessiz faaliyetleriyle gerçekleşir. Arada pek çok kimse, açık havada nefes alma rahatlığı ile, bir değişiklik havası içinde de çalıştığına farkına bile varmaz. Nitekim Fransız İhtilâlinin gürültülü temposu içersinde gerçekleşen birinci endüstrileşme inkılâbının sonuç ve sorunları üzerine, halk kitlelerinin dikkati ancak sonradan toplanabilmiştir.

Bunun gibi İkinci Dünya Harbi sonunda, sınaileşmede kudret birikim ve verimliliğini arttıran ikinci bir endüstri inkılâbının hızlı bir tempo ile gerçekleşmekte olduğunu pek az kimse fark etmektedir. Teknik görüşle birinci endüstri inkılâbının karakteristik vasfı, makineleşmede tecelli ediyordu. Buna karşılık ikinci endüstri inkılâbının ayırıcı vasfı, «automation» şeklinde belirlemektedir.

(6) Bununla beraber Hindistan'ın plânlı kalkınmayı benimsemesi yine hükümetin teşebbüsü ile olmuştur. Kıyas için bakınız: WEINER, Myron, *The Politics of South Asia* in G. A. ALMOND ve J. S. COLEMAN, *The Politics of Developing Areas*, Princeton, 1960, Sh. 212.

Makineleşmenin istihsalde insan gücüne ihtiyacı azaltmasına karşılık, makineleri, makinelerin idare etmesi hedefini güden otomasyonun yeni iktisadî ve sosyal meseleler yaratacağı âşikârdır. Ancak bu gelişimi yukarıdan gelen bir zorlama ile durdurma çabasının da, devrimizin normal gelişimine aykırılığı sebebiyle başarı kazanamayacağı meydandadır. Birinci merhalede tüccardan başlayarak elektrik cereyanına yükselen muhannik işletici kuvvet, ikinci safhada atom enerjisinden endüstride barışçı maksatlarla faydalanma amacına doğru genişlemiş bulunmaktadır. Bu ikinci değişikliğin sonuç ve sorunlarını bütün genişlik ve incelikleriyle bugünden kestirme imkânı yoksa da, bahsi geçen sosyal hayat anlayışının toplumun sosyal, iktisadî, özellikle siyasî düzeninde, devletçe zorlanmaya ihtiyaç kalmaksızın köklü devrimler yaratma ihtiyacı ve kaygısı meydandadır. (7).

İktisadî şekil bakımından, endüstri inkılâbının ilk safhası sermaye kuruluşu ve ona uygun bir teşkilâtlanma esası mihrakında toplamıştır. Atom enerjisinden faydalanacak yeni bir ekonomik sistemde, esas hedefin artan nüfusla birlikte halk kitlelerinin yitirme ihtiyaçlarını daha iyi ölçüde karşılayacak bir istihlâk genişliğine yönelmesi şarttır. Buna göre atom enerjisinden veya güneş ışığından faydalanarak, geniş kitleleri daha ileri ve insanlığa yakışır yaşama imkânlarına kavuşturma çabasını güdecek yeni gelişim safhasının, ilk devreyi gölgede bırakan bir sermaye toplanmasına dayanma zarureti meydandadır. Nitekim üstünkörü hesaplara dayanan bir tahmine göre, automation devrinde, ilk gelişim safhasının gerektiği yatırım orantısının yeni plânlama çerçevesinde yüzdeler nisbeti kolaylıkla tesbit edilemeyecek bir had ve yüzdeye ulaşmaktadır.

Konumuz içine giren memleketler, gizli veya açık işsizlik, kitle sefaleti ve sair yüzünden, yeni duruma ayak uydurma şöyle dursun, kendi imkânları ile ilk geçiş safhasını da başarı ile atlatma imkânından mahrumdurlar. Bu bakımdan gelişme ve kalkınma yolunda olan memleketleri kendi başlarına bırakma bir çıkmaza sapma demektir. Dünyayı bu çıkmazdan kurtarıp milletleri sosyal refaha ve fikrî hürriyete kavuşturacak tek çare, Batı'nın ilerici kuvvetleriyle gelişme zorunda olan memleketler arasında hasbi ve özgeci duygulara dayanan devamlı ve verimli bir işbirliğidir.

(7) KALBITZER, Hellmut, *Entwicklungslander und Weltmächte*, Europäische, Verlages anstalt 1961, Sh. 35-41.

Batı'nın ileri memleketleri, milletlerarası dayanışma zihniyeti ile dünya barışını tehlikeden kurtaracak ve komünizmin genişlemesini önleyecek cömert ve ileri görüşlü bir yardım politikasını benimsedikleri gün, az gelişmiş bölgelerin kısa bir sürede, hürriyet içinde demokratik usullerle kalkınmaları imkânı sağlanmış olacaktır. Bunun için de sanayide ileri memleketlerin millî refah yerine Batı uygarlığını çöküntüden kurtaracak tek yol olan evrensel refah prensibine bağlanarak millî gelirlerinden yüzde bir veya ikisini ayrımları halinde, gelişme yolunda olan memleketler için yılda beş ilâ on milyar civarında bir kalkınma sermayesi sağlanmış olacaktır. Bu, aynı zamanda Birleşmiş Milletler Andlaşması dibacesinde belirtilen ve metinde çeşitli hükümlerle teyit edilen «sosyal ilerlemeyi kolaylaştırmaya ve daha büyük bir serbestlik içinde daha iyi yaşama şartları yaratmaya» yönelen sosyal politikayı destekleme yolunu açmaktadır. Özellikle 10 Aralık 1948 de «Birleşmiş Milletler Kurulunca» kabul ve ilân edilip gaye, mâna ve muhtevaca demokratik dünyaca benimsenen «İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi» nin 22 inci maddesi, «her şahsın, cemiyetin bir üyesi olarak haiz olduğu sosyal güvenlik hakkını, haysiyet ve şahsiyetinin serbestçe gelişmesi için zaruri olan ekonomik, sosyal ve kültürel hakların millî gayret ve milletlerarası işbirliği ve her Devletin teşkilâtı ve milletlerarası işbirliği yolu ile «gerçekleştirilmesi» prensibine de uygun düşecektir.

Ancak Batı dünyasınca güdülecek bu geniş ölçüde malî politikanın, gelişmekte olan memleketleri yüksek endüstri ülkelerininin ham madde ambarları olmaktan bir an önce kurtararak, gerçek anlamda, sınaî kalkınma hedefine yöneltmesi şarttır. Çünkü gelişme halinde bulunan memleketler, ancak sınaileşme ve ön plânda kendi ziraî imkân ve istihisallerini modernleştirme yolundan istihlâk ve satın alma güçlerini yükselterek, hür ve muhtar bir dünya ekonomisinde eşit kudret sahibi üyeler haline gelebilirler (8).

Şu kadar ki sadece iktisadî tedbirlerle problemlerin çözülebileceğine inanmak yanlış bir teşhis olur. Teknik ve iktisadî yardımların ayrıca verimli ve gayeye uygun bir şekilde kullanılması da esastır. Hükûmet sistemlerini inceleyeceğimiz beş memlekette İsrail'in, toprak sahasının ve nüfus sayısının küçüklüğü ve devlet olarak yeniliği gözönünde tutulduğu takdirde, teknik işbirliği ve

(8) YAŞARGİL, M. Gazi, *Die Aufgabe des Westens Auf bauende Entwicklungshilfe*, E. Rentsch Verlag, 1962, Stuttgart, Sh. 43-44

İktisadî kalkınma alanında üstün başarılar sağladığı meydandadır. Bu arada endüstri gelişimi yanında köy halkının sefaletten kurtarılması için çorak toprakların islâhı, sulama tesislerinin kurulması önemli bir rol oynamaktadır. Geniş sosyal kalkınma plânlarının tatbikinde ziraat için devletin rehberlik ve yardımından faydalanarak modern kooperatif teşkilâtı kurma iyi sonuçlar sağlamaktadır.

Bununla beraber sadece devlet insiyatifine ve faaliyetine dayanarak bütün güçlükleri yenme, sağlam ve sür'atli bir kalkınma sağlama imkânı yoktur. Hür memleketlerin demokratik usullerle kalkınmasında şahsî teşebbüse geniş ölçüde yer ayırmak, bağımsız sosyal teşekküllerin yardımına dayanmak gerekir. Bu kuruluşların başında sendikalar çok önemli rol oynarlar. Gerçi yeni gelişmekte olan memleketlerde sendikaları Avrupa ve Birleşik Amerika'nın kuvvetli, tesirli hareketli teşekkülleriyle kıyaslama imkânı yoktur. Ancak sendikalar, feodal bir toplumun bağılıklarından çözülp kurtulan kitleleri bir araya getiren tek organizasyon şeklidir. Bunlar, cemiyet temelinde endüstrileşme zeminini hazırlayan ilerletici kuvvetlerdir. Sosyal ilerlemeye önderlik edecek seçkinlerin bir kısmı, işçi kitleleri arasından yetişecektir. Sendikaların kötü ve haysiyetsiz iş şartlarına karşı mücadeleleri, kitle şuurunu uyanmasını ve kendi kaderini kendi elinde tutacak insanların yetişmesini sağlayacak temel şarttır (9).

Bu görüş açısından insan toplumunun kalkınmasında en ağır ve o nisbette şerefli sorumluluğun insan unsurunun omuzlarına yüklendiği meydandadır. Bütün malî, teknik tedbirlerin, her türlü teşkilâtın boşa gitmemesi yeryüzündeki bilgi ve irade sahibi seçkinlerin milletlerarası işbirliğine yakın ve içten ilgi duymasına bağlıdır. İnsanlık, yeni katılan kuşaklarla ikibin yılına kadar iki misli artacaktır. Bu durum, bütün milletleri aynı kaçınılmaz ödev ile karşı karşıya getirmektedir. Gelecek nesiller, teknik gelişme yardımı ve milletlerarası saki ve devamlı bir işbirliği ile barış içinde kitlelerin sefaletini yenme başarısını gösterecekler, veya insanlık, Chaos içerisinde yokluğa gömülecektir. Günümüze kadar hiç bir nesil bu kadar ağır bir vazife yüklenmemiştir. Özellikle ileri memleketlerin genç ve aydın insanları, bilgilerini, enerjilerini geliştirmekte olan memleketlere yardım hususuna vakfettikleri ölçüde

(9) Vgl. Henry PROSS: «Die Stunde Afrikas» *Deutsche Rundschau*, Juli 1960; ayrıca bak: YAŞARGİL, M. Gazi *op.cit.*, sh. 46-47.

yarınki insan toplumunun kaderini tayin etme ve çehresini şekillendirme başarısının şerefine ulaşacaklardır (10).

Gelişme Hedefleri :

Bunun için gelişmiş ülkelerin sosyal organizasyonları, gelişme yolundaki devletlerin millî hürriyet hareketleriyle münasebetlerini derinleştirmelidirler. Tetkik konumuz olan memleketlerin de katıldıkları bu hareketler, kendilerine has gelişim özelliklerine sahiptirler. Ancak bütün bu hareketler, bir hedefte birleşmektedirler. Hepsinin müşterek vasfı, halklarının millî hürriyet ve istiklâlini koruma, sosyal refah ve yükselişini sağlama çabasını gütmelerindedir. Bütün bu yeni hareketlerin, Batı Kültür ve Medeniyetini temsil eden memleketlerden gelecek maddî ve manevî yardımlara ihtiyaçları aşikândır. Bütün bu millî hürriyet ve istiklâl hareketleri, büyük endüstri çevrelerindeki siyasî kuvvetlerden, lâayık oldukları ilgiyi gördükleri ve mücadelelerinde teşvik olundukları ölçüde daha cesur ve emin adımlarla hedeflerine doğru yürüyecekler, şükran borçlarını insanlık ülkelerininin gerçekleşmesine yardımları ile ödeyeceklerdir.

İnceleme konusu olarak seçtiğimiz beş memleket arasında Türkiye Cumhuriyetindeki hükûmet sisteminin diğerlerine belli ölçüde ışık tutacağı meydandadır. Gerçekten önce de belirttiğim gibi, - İran bir yana bırakılacak olursa - geriye kalan üç memleket (yani Mısır, Lübnan, İsrail), Birinci Dünya Harbine kadar Osmanlı İmparatorluğuna fiilen veya hükûmen bağlı parçalardı. Osmanlı İmparatorluğunun birinci derecede vârisi olan Türkiye Cumhuriyeti, 1919 ve 1922 yılları arasında üç yıl süren millî mücadelenin zaferi sonucunda kurulmuştur. Bu mücadelenin lideri olan KEMAL ATATÜRK, yalnız millet ve memleketin istiklâlini kurtarmakla yetinmeyip, Batı medeniyetinin bütün prensip ve müesseselerini benimseyen sayısız reformları da gerçekleştirmiştir.

Atatürk İnkılâbının Asya ve Afrika'daki millî istiklâl ve kurtuluş hareketlerine önemli bir ilham kaynağı olduğu da her türlü tereddüdün dışında kalan tarihî bir gerçektir. Birinci Dünya Harbinden sonra başlayan Türk hürriyet ve millî kurtuluş savaşı, bir yandan siyasi istiklâl yoksunluğundan, öte yandan sömürgecilerin is-

(10) Vgl. Winfried BÖLL, «*Entwicklungs Partnerschaft*» - Eine neue Herausforderung der politischen Bildungsarbeit, Deutsche Jugend, München 1959.

tismarından ızdırıp çeken millet ve toplumlar için kurtuluş ümidi ve ufkunu açmıştır. Böylece «Atatürk» ün «milletin vidadan ve istikbalinde ihtisas ettiği tekâmül istidadını millî bir sır halinde varlığını taşıyarak Samsun'a ayak basışı» (11) mazlum milletlerin kurtuluş mücadelelerinde gerçekten bir dönüm noktası olmuştur (1).

Yalnız Birinci Dünya Harbi sonundaki kurtuluş hareketleri değil, İkinci Cihan Savaşını takip eden bütün millî hareketler de ilhamlarını Türkiye'nin Mustafa Kemal liderliğindeki inkılâp hareketinden almışlardır. Asya'daki Hindistan ve Pakistan'ın bağımsız devlet statüsüne kavuşmalarından başlayarak Kuzey ve Orta-Afrika'nın istiklâline kavuşmasında Mustafa Kemal'in bayraktarlığı, belli başlı liderlerce tanınıp her fırsatta tekrar ve teyid olunmaktadır. Bu arada Afganistan Kralı Amanullah Han'ın 1930 yılında Atatürk İnkılâbının hedeflerine yönelen Reform teşebbüsleri sadece değişik sosyal ve siyasî şartların gerektirdiği uygulama zaman ve imkânının isabetli olarak hesaplanmamasından başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Nasyonal Sosyalizm hareketinin lideri Hitler, Almanya'nın kendi idaresindeki «Millî kalkınma» «Nazionale Erhebung ilhamını» Atatürk'ten aldığını önce 1934 Temmuzunda İstanbul'da çıkan Milliyet Gazetesi Başyazarı ve Siirt Mebusu Mahmut Beye açıklamış, sonra da 1940 yılında Reichstag önünde tekrarlamıştır.

Aslında Hitler'in temsil ettiği ırkçı, saldırgan, aşırı sağcı milliyetçilik anlayışının, Atatürkçe temelleri «dil, kültür ve ülkü birliği» esaslarına dayandırılan hümanist (insancı) millet bütünlüğü tezi ile uzak veya yakından hiç bir ilgisi yoktur. Milletini kendisi ile birlikte yokluk uçurumuna sürükleyen «Bin yıllık Alman İmparatorluğu» dâvacısının bu iddiasını, Atatürk ihtilâlinin Birinci ve İkinci Dünya savaşları arasında Doğudan Batıya Kuzeyden Güneye patlak vermiş bütün milliyetçi hareketlerce örnek olarak benimsendiğini açıklama maksadı ile belirtmiş bulunuyoruz. En yakın tarihte 3 Nisan 1962 de verdiği bir demeçte «Tunus'un istiklâl hareketinin başarı» örneğini Anadolu'daki Millî Mücadele hareketine bağlamak suretile, Atatürk'e ve ilkelerine bağlayan devlet adamı Habib Burgiba olmuştur.

(11) Gazi Mustafa Kemâl, *Nutuk*, 15 - 20 Ekim 1927 Devlet Basımevi, İstanbul 1938, s. 12.

(12) RUSTOW, Dankwart, *Politics and Westernization in the Near East*, Center of International Studies, Princeton 1956, Sh. 14.

Aslâ hatırdan çıkarılmaması gereken nokta şudur ki, Atatürk'ün millî istiklâl hareketine temel teşkil eden prensip, halk hâkimiyetine dayanan demokratik ve modern bir devlet kurma esası olmuştur. Nitekim Türk milletince benimsenmiş kayıtsız, şartsız millet hâkimiyeti prensibi üzerinde yükselen 1924 Anayasasını ihlâl eden Demokrat Parti İktidarı, 27 Mayıs 1960 ihtilâliyle yıkıldıktan sonra, bir Kurucu Meclisce hazırlanıp halkoyuna sunulmak suretiyle yürürlüğe giren 27 Mayıs 1961 Anayasası, «Türkiye Cumhuriyetini, insan haklarına dayanan..... millî, demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk devleti» olarak vasıflandırmış (Madde: 2) böylece halk hâkimiyeti prensibine sadakatini yeniden teyit etmiş bulunmaktadır. Bunun yanında «plânlı bir iktisadî, sosyal ve kültürel kalkınmayı» devletin ana gayesi olarak benimseyen yeni Türk Anayasası (Madde 129) iktisadî ve sosyal hayatın, adalete, tam çalışma esasına ve herkes için insanlık haysiyetine yaraşır bir yaşayış seviyesi yaratması ve «bu kalkınmanın demokratik yollarla gerçekleştirilip sağlanması amacıyla göre düzenlenmesi» gerektiğini (Md. 41) belirtmek suretiyle de Türkiyenin Batı gelenegine uygun gelişme hedef ve istikametine yönelmesi gerektiğini açığa vurmaktadır.

Aslına bakılırsa Türkiye'nin kalkınması, dünya barışı için vazgeçilmesi imkânsız özel bir önem taşımaktadır. Gerçekten Türkiye, bir NATO üyesi olarak müşterek tehlike konusu komünizme karşı Batı savunma cephesinin sol kanadını korumaktadır. Bu konuda Türkiye, İkinci Dünya Harbi devresinden başlayarak günümüze kadar malî takati üstünde askerî yükümler altına girmekte tereddüt göstermemiştir. Bugün de Avrupa'da ordu olarak en yüksek ve güvenilir savunma kudretinin masrafları Türk bütçesinden sağlanmaktadır.

Amerika Birleşik Devletleri ile Federal Batı Almanya'nın gelişen memleketlere yardımı, milletlerarası kalkınmada işbirliği sorununu paylaşmanın takdire değer örneklerini vermektedir. Bu arada 1945 de İkinci Dünya Harbinin tahripelerinden maddî ve manevî bütün dentlerini kaybederek çıkmış bulunan parçalanmış Almanya'nın «millî varlığını» hakkiyle temsil eden Batı Bölgesi, 1961 yılında az gelişmiş memleketlere yardım fonu olarak beşbuçuk milyarlık bir taahhüt altına girmiş bulunmaktadır.

Yardımların, tesirini arttırmak için, ilgili devletlerle işbirliği halinde düzenlenmesi ve uzun vâdeli projelere bağlanması esastır. Bu arada yardım gören memleketleri, gerek maddî gerek manevi

bakımdan ezmeyecek kontrol sisteminin kurulması, verimli sonuçlar sağlama bakımından zaruridir. Özellikle millî istiklâleri üzerinde titiz bir duygulukla titreyen memleketlerle işbirliğinin semereli ve faydalı olması için, psikolojik faktörleri de dikkatle gözönünde bulundurmalıdır. Ayrıca çok taraflı karar ve anlaşmalarla tevzi fonunun maksada uygun ve âdilâne bir şekilde dağıtılması şarttır. Bütün bu şartlara uygun bir yardım politikasının isabetle güdülebilmesi, ilgili memleketlerin sosyal ve siyasî gerçeklerini ve hükûmet sistemlerini yakından bilmeğe bağlıdır.

Mukayese Metodunun Önemi:

Dünyamızın küçülüp daraldığı, yeni devletlerin doğduğu, münasebetlerin kesifleştiği, milletlerarası işbirliğinin geliştiği bir devirde, hükûmet sistemlerini incelemenin önemini belirten bu uzunca girişten sonra, mukayese metodunun özellik ve faydalarını belirtmeğe sıra gelmiş bulunuyor. Aslına bakılırsa devlet idarelerini incelemeye mukayese usulünün kullanılışı, sanıldığı gibi yeni bir şey değildir (13). O kadar ki devlet idaresinde mukayese metodunu, ampirik gözleme dayanarak, siyaset teorisinin ilk objektif ilmi eserini vermiş bulunan Aristoteles'e (384 - 322) kadar götürmek mümkündür.

Gerçekten Aristoteles, hocası Plato'dan farklı olarak, ideâle yükselmektense realiteye nüfuz etmeğe çalışmış, 158 Polis'in (devrin yegâne devlet sayılan siteleri) anayasalarını, tarihî, siyasî, hukukî yönleriyle inceledikten sonra modern devlet ve siyaset ilmi için de anıtsal bir değer taşıyan «Politika» sını yazmıştır. Nitekim bugün de Devlet ve siyaset nazariyelerinin benimsendiği «Devlet tipleri ve çeşitli rejimler» ayırımı, «Hükûmet şekil ve sistemlerinin dolaşımı» teorileri esas kaynağını Aristoteles'in «Politika» eserinden almaktadır. Aristoteles'i, mukayese metodunu kullanmaya teşçi eden başlıca sebebin, devrin belli ve dar bir çevre içinde kurulmuş polis adını taşıyan ve yüzlerce şehir devletini, siteyi kapsayan siyasî strüktür özelliği olduğu meydandadır.

Roma'nın polis örneği bir «Civitas» dan bir «İmperium» haline genişlemesi, yanyana bir sıra devletlerin eşit şart ve imkânlarla yaşamasına engeldi. Çünkü, dünya hâkimiyetine hak iddia eden bir toplum, pek tabii olarak, kendi dışındaki insan ve toplumları

(13) EASTON, David *The Political System*, New York 1953.

sadece «Barbar» sayıma eğilimine kapılmıştı. Öte yandan ise, devrin ilâhî iradenin mutlak hâkimiyeti prensibine dayanan dinî Devlet anlayışı, bütün Hıristiyanları Papalık idaresi altında birleştirme amacını güdüyordu: Bu durum karşısında, gerçekte varlıkları bulunmayan çeşitli devlet idareleri arasında bir kıyaslama imkânı yoktu. Bu devirde ancak üniversal bir değer yansımasına dayanılarak ideâle uygunluk derecesi bakımından «ilâhî Devlet veya Hukuk» ile, dünya devleti veya beşerî hukuk arasında bir karşılaştırma yapılabildi.

Bununla beraber Ortaçağ siyasî yazarları arasında da, metodolojik bazı aksaklıklara rağmen, şartların elverdiği ölçüde mukayeseden faydalananlara rastlanmaktadır. Bunlar arasında modern sosyolojinin ve tarih felsefesinin kurucularından biri olan İbni Haldun, islâm düşüncesiyle ilk çağdan yeni çağa köprü kurmuş olması bakımından özel bir önem taşımaktadır. İbni Haldun'un, uzun başlıklı «Araplarla Arap olmayanların ve Berberilerin ve aynı devirdeki büyük kudret sahiplerinin muharebelerine ait kaynak ve haberleri toplayıp yorumlayan kitap» adını taşıyan eseri, müellifine 14 ncü yüzyılın mukayeseli siyaset ve devlet nazariyecileri arasında ön plânda yer alma hakkını kazandırmıştır (14).

Yeni çağ, Avrupa Kıt'asında kültür ortaklığı yüzünden yanyana yaşama anlayışına kavuşmuş, çeşitli hâkimiyetlere sahip devletlerin doğmasını, bunlar arasında hukukî esaslara dayanan münasebetlerin gelişmesini mümkün kılmıştır. Bu elverişli ortam sebebiyle Grotius, 1625 de yayınlanan «De iure belli ac pacis» eseriyle, modern Devletler Umumî Hukuku'nun esaslarını tabii hukuk prensiplerinden ilham alarak «bir sisteme bağlama» imkânına kavuşmuştur. Bu sebeple 17 nci yüzyıldan başlayarak siyaset felsefesiyle ilgili eserlerin hemen her sahifesinde çeşitli devlet tiplerinin karşılaştırılmasına rastlanmaktadır (15).

(14) Eserin giriş kısmını teşkil eden mukaddimesi, ilk defa «Prolégomènes» başlığı altında 1862-68 arasında Slane tarafından Fransızcaya çevrilmiştir. İbni Haldun'un şahsiyet ve eserleri hakkında önemli yeni kaynaklar:

1) Ludwig STRAUS, *Persecution and the Art of Writing*, Glencoe Ill, 1952;

2) Muhsin MAHDİ, *İbni Haldun's Philosophy of History*, Allen and Unwin, London, 1957.

(15) Gunnar HECKSCHER, *The Study of Comparative Government and Politics*, New York, Mac Millan 1957, S. 13.

Manfred, C. VERNON, «Mukayeseli Devlet İdaresi Alanında Öğretim ve Araştırma» *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: XV, Aralık 1960, No. 4, sh. 151.

O tarihten bu yana mukayeseli Devlet idaresi, inceleme ve araştırma alanını gün geçtikçe genişletmiştir. Özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra gözler, Birleşik Amerika ve Avrupa sınırlarını aşarak, gelişim halinde bulunan Asya ve Afrika memleketlerine çevrilmiş bulunmaktadır. Bu araştırmaları kamçılayan, siyaset ve devlet idaresi alanındaki köklü değişikliklerdir. Yüzyılımızda siyasetle ilgilenme, aydın veya ilgili dar bir zümrenin tekeli altında lüks bir çalışma konusu olmaktan çıkmıştır. Seçimlerde, referandumlarda genel oy hakkı, halk kitlelerinin Devlet idaresiyle yakın ilgisini uyandırmış ve canlandırmıştır.

Siyasî partiler, biner yığın teşkilâtı olarak, devlet idaresinin nâzım kuvvetleri haline gelmişlerdir. Teşkilâtlı menfaat gurupları, hemen her tarafta seslerini duyurmaktadırlar. Kitle haberleşme vasıtaları, tesir sahasını gün geçtikçe genişletmekte ve evrensel eğitim sistemleri gelişmektedir. Bütün bu hareketlerin yarattığı büyük değişiklikleri anlatacak kavramların gelişmesi ise çok gecikmiştir.

Bu yüzden Batı Avrupa'daki siyasî gelişmelerin öteki memleketlerdekiyle karşılaştırılarak kavrayıcı ve kapsayıcı kavramlara ulaşılması gerekmektedir. Bunun için de herşeyden önce sosyolojinin yardımına ihtiyaç vardır. Siyasî sistem, siyasî rol, siyasî kültür, siyasî yapı, siyasî içtimaileşme (Klasdolunan siyasî maksatlar güderek guruplarla özdeşmedir) gibi kavramlar, hep sosyologların ortaya attıkları terimlerdir. Böylece sosyolojik görüş açısından soyut bir kavram olan «Devlet» yerine «Siyasî sistem», hukukî bir kavram olan «iktidar» yerine «görevler», «makamlar» yerine «Roller», «halkoyu ve vatandaşlık eğitimi» yerine «siyasî kültür ve siyasî içtimaileşme» terimleri haklı olarak tercih edilmektedir (16).

Mukayeseli Devlet Probleminin Görev ve Açısından Konunun Tahlili

Siyasî sistem, yâni sosyolojik anlamda devlet, «bir toplumun

(16) Fazla bilgi için bakınız: «Research in Comparative Politics» Report of the Inter-University Summer Seminar on Comparative Politics, Social Science Research Council, *The American Political Science Review*, XLVII September 1953, Sh. 641-57; ayrıca «Comments on the Seminar Report» op.cit, Sh. 658-675; BROOKINGS Lectures 1955, *Research frontiers in Politics and government*, The Brookings Institution, 1955, bilhassa David TRUMAN, «The impact on Political Science of the Revolution in the Behavioral Sciences» Sh. 202-231.

düzenini muhafaza eden veya değiştiren meşru düzendir» (17). Almond'un bu tarifinden hareket edilince gerek statik, gerek dinamik anlamda düzen, siyasî sistemin özünü teşkil etmektedir. Bu toplumlarda bütünleme (Integration) veya intibak ettirme vetiresi, istihdâm, istihdam tahdidî, yahut meşrua dayanan ve yaklaşan fizik, maddî mecburiyetlerle vukubulmaktadır. Buna göre Almond'un tarifi içerisine bir yandan meşruiyet teriminin giremeyeceği otoriter sistemlerle, meşruluk kavramının değişim halinde bulunduğu inkılâpçı sistemler, ayrıca birden fazla kanunî rejimlerin hâkim bulunduğu bazı doğru sistemleri de girmektedir. Görülüyor ki siyasî sisteme ruh veren unsur, meşrû kuvvettir. Bundan başka bu tarife eklenmesi gereken unsurlar. 1 - Şümül, 2 - Interdependence, yâni birbirine bağlılık, 3 - sınırlılıktır.

1 — Şümulden maksat, siyasî sisteme toplumdaki bütün yapıcı faktörlerin ithal edilmesi keyfiyetidir. Bu yapıcı faktörler arasında özellikle parlâmentoyu, yürütme kuvvetini, mahkemeleri, siyasî partileri, menfaat gruplarını, kütle haberleşme vasıtalarını saymak gerekir. Ayrıca akrabalık ve hısımlık bağları, farklı statülerde bulunanlar, kast grupları, sokak nümayişleri, isyan ve ayaklanmalar gibi olayların da bunlara eklenmesi şarttır.

2 — Interdependence yahut bağlılık tenimi, siyasî sistemin şümülüne giren unsurlardan birindeki değişimin, diğer unsurlar üzerindeki etkisini anlatır. Örneğin, teknolojide ilerlemeler, kütle haberleşme vasıtalarında değişmeler, yeni kanunlarla yapılan reformlar, seçim vetireleri ve sonuçlarında köklü değişiklikler yaratmaktadır. Nitekim Türkiye'nin son onbeş yıllık tarihinde seçim kanununda yapılan iki önemli değişiklik, unsurlar arasındaki değişim bağlılığını aydınlatan iki açık örnek teşkil etmektedir. Gerçekten 1946 tarihli Seçim Kanunu ilk defa olarak, tek dereceli genel seçim sistemini kabul etmiştir. Bu kanun Türkiye'nin siyasî yapısında olağanüstü bir değişiklik yaratmış, seçimlerin kaderinde halkın % 70 den fazlasını teşkil eden köylü sınıfına millî iradenin kâmil ve hâkimî durumuna geçirmiştir. Ondan önceki ikinci seçmenlerce parlâmento üyelerinin belirtildiği rejimde, yasama organının kuruluş tarzı, sınırlı bir eşraf sınıfının iradesine bağlı bulunuyordu. Aynı şekilde 27 Mayıs İhtilâlinden sonra, Kurucu Meclisce çoğunluk sistemi yerine nisbî temsil esasının kabul edilmesi, 15 Ekim 1961 seçimleri

(17) ALMOND, G. A. op.cit. Sh. 7; ayrıca bakınız: ALMOND, G. A. «Comparative ve Political Systems», *Journal of Politics*, Vol. XVIII, No. 3, 1956, Sh. 395-396.

sonucunda ancak bir koalisyon hükûmetinin memleket idaresini ele alması zorunluğunu doğurmuştur. Oysa ki çoğunluk sisteminin câri olduğu önceki devrede, tek parti temsilcilerinin Anayasa değişikliğine yeter kuvvette Meclise girmeleri tabii bir olay olarak yerleşme yolunda idi.

3 — Sınırlılık, siyasî sistemin bir başlangıç ve sonu olduğunu anlatır. Bu başlangıç ve son açık hareket ve olaylarla belirir. Kapalı kalan ve kulislerde geçen dedikodular, sosyal bir varlığa kavuşmadıkça, - başka bir deyimle - toplum hayatında görünür bir etki yaratmadıkça, siyasî sisteme girmez. Örneğin, Tahran'ın kapalı çarşısında özellikle komünist propandasının tahrik ettiği fısıltılar etkisiz olmaz. Ancak bunlar açık bir nümayiş veya miting halinde ortaya çıkmadıkça, siyasî sistem unsuru olarak hesaba katılamazlar.

Allmond'a göre, modern ve lâik cemiyette dinî cemaatlerin siyasetle ilgisiz teşkiâtı ile sosyal tabakalaşmalarının doğrudan doğruya siyasî sisteme dahil sayılmaları gerekmez. Ancak bir dinî grup veya teşkilâtının siyasî sistem üzerinde etki yaratacak taleplerde bulunmaları halinde siyasî bir mâna ve hüviyet kazanacakları tabiidir. Nitekim eskiden olduğu gibi zamanımızda da dinî karakter taşıyan bazı siyasî partilerle menfaat gruplarının, hattâ basının bütün siyasî sistem üzerinde belli istikamete yönelen kültürel dileklerle ortaya çıktıkları, yer yer devlet idaresinde hâkim rol oynama başarısını da elde ettikleri inkâr götürmez bir gerçektir.

I — Siyasî sistemlerin ortak özellikleri:

Siyasî ilimler disiplini, modern, karmaşık Batı devletlerinden başka diğer siyasî sistemleri incelemekle bu bilgi dalını olağanüstü zenginleştirmiştir.

Çeşitli siyasî sistemleri mukayese edebilmek için, önce bunların müşterek özelliklerini tesbit etmek gerekir. Bu müşterek vasıfları şu esaslarda toplamak mümkündür:

- 1 — Bütün siyasî sistemlerin siyasî yapıları vardır.
- 2 — Bütün siyasî sistemler aynı görevleri yapmaktadırlar.
- 3 — Bütün siyasî yapılar - ister iptidaî, ister karmaşık olsun - multifunctional'dırlar, yani çok yönlü görevler ifa etmektedirler.

4 — Bütün siyasî sistemler, kültürel anlamda gelişimsel ve modern yönleriyle karmaşık bir hüviyet taşırlar (18) .

1 — Siyasî yapının evrenselliği:

Her yerde siyasî yapılar olduğuna göre diğer ülkelerde de batı devletlerine benzer siyasî görevler ifa edilmektedir. Ancak bunlar, ilksel toplumlarda ileri cemiyetlerde alışılmış olanlardan farklı mihraklarda toplanmaktadırlar.

2 — Siyasî görevlerin evrenselliği:

Batılı olmayan sistemlerde talep edici (input) siyasî görevleri, yapıcı ve uygulayıcı (output) görevlerden daha önemli görünmektedirler. Bu sebeple siyasî görevleri iki grup olarak müitalâada fayda vardır.

A. Input görevleri başlıca dört grupta toplanabilir :

1. Siyasî içtimaileşme ve istihdam,
2. Menfaat taleplerinin açıklanma tarzı,
3. Menfaat kümeleşmeleri,
4. Siyasî haberleşme şekilleri.

B. Output görevler ise siyasî sistemin aşağıdaki üç fonksiyonunda belirmektedir:

1. Kaide koyma = Yasama,
2. Normların uygulanması = Yürütme,
3. Normların kazaî yoldan tatbiki = Yargılama. (19).

3 — Siyasî yapının çok yönlü görevler ihtiva etmesi:

Batı memleketlerinin siyasî sistemleri gözden geçirilince son derece rasyonel ve keskin hatlı bir karakter taşıdıkları ortaya çıkar. Gerçekten bu siyasî sistemler biraz daha yakından incelenince, modern siyasî müesseselerin hepsinde çeşitli görevlerin bulun-

(18) ALMOND, G. A., *op. cit.*, sh. 11.

(19) ALMOND, G.A. *op.cit.*, Sh. 17.

duğu göze parpmaktadır. Nitekim örneğin, mahkemeler, sadece ka-zaî kararlar vermekle yetinmeyip aynı zamanda bir dereceye ka-dar yasama fonksiyonları da yüklenmektedirler. Bürokrasi, yasa-ma faaliyetinin en önemli kaynaklarından biridir. Menfaat ve bas-kı grupları bir yandan teşriî vetireye öte yandan idareye tesir et-mektedirler. Şurası da var ki klâsik tahlillerde ilksel siyasî sistem-lerin basitliği de mübalâğa edilmiştir. Bunlar da -iddia edildiği gi-bi- «omnifonctional» değildirler. Denilebilir ki bütün siyasî sis-temler ister modern, ister intikal halinde veya geleneksel olsunlar- eski ve yeni görevleri birlikte taşıyıp, ifa etmektedirler.

4 — Siyasî sistemlerin kültürel karma karakterleri :

Kâinattaki homojenliğin iz ve etkileri, siyasî sistemlerde de kendini göstermektedir. Bu yüzden iptidai toplumlarında tesbit olu-nan bazı hususların, modern siyasî sistemlerde de aynı önem ve kesafette rol oynadıkları dikkate çarpılmaktadır. Bunun en iyi örne-ği, Lazarsfeld'in «People Choice» adlı araştırmasının ortaya koydu-ğu gerçektir (20). Buna göre modern toplumlarında da, ferdin karar verme vetiresinde yüz yüze karşı temasın ve kanaat liderinin tesi-ri son derece büyüktür. Oysa ki bu araştırmaya girişenler başlan-gıçta kütle haberleşme vasıtaları karşısında âdeta bir atom zerre-si haline inen ferdin, son kararını yine de şahsî temas yolu ve yar-dımı ile vereceği ihtimalini hatıra bile getirmemişlerdi.

Şahsî temasla ferdî kararın teşekkülü, önümüze özellikle kül-türel görüş açısından iki kademeli (düalist) bir haberleşme ve an-laşma vetiresi çıkarıyor. Bu düalizmin ön safhasında kanaat lider-leri öncelikle en tesirli rolü oynamakta, sonra da halk kütleleri, kulak radyosu ve fısıltı edebiyatı ile milletçe alınacak kararı, üç veya beş aşağı belirtme imkânına kavuşmaktadırlar (21).

Yukarıda belirtildiği üzere, bu düalizm, geleneksel bölgelerde olduğu kadar, modern siyasî sistemlerde de hükümünü geçirmek-te-dir. Şu kadar ki, gerek modern, gerek ilksel toplumların benim-sememekle beraber paylaşamadıkları bu kültürel davranış şekli-ni müşterek bir temele dayandırma zorunluğu vardır.

(20) Paul F. LAZARFELD Bernard BERELSON ve HAZEL GAVDET, *The People's Choice*, New York 1948.

(21) Elihu KATZ ve Paul F. LAZARFELD: *Personal influence: The Part played by People in the flow of Mass Communication*, Glencoe 1955.

Bu görüş açısından belirtilmesi gereken önemli nokta siyasî sistemlerin kültürel karma karakterinde ilksel ve modern toplumları birleştirip ayıran hususların, objektif bir görüşle değer yargılarından mümkün olduğu kadar sıyrılarak tesbiti hususudur.

Görülüyor ki, gerek ilksel, gerekse modern siyasî sistemlerde, ferdî karar tayin bakımından, şahsî temas ve kanaat lideri ön plânda yer almaktadır. Bununla beraber, aynı prensibin, birbirinden farklı iki toplum tipinde takip ettiği gerçekleşme vetiresi, oldukça farklı bir şekil ve kalıba bürünmektedir.

Aslında haberleşme ve kanaate varma vetiresi, iki kademeli bir seyir takip ediyor. Önce kanaat lideri, kendi çevre ve gruplarına tesir etmektedir. Bu çevre veya gruba mensup olanlar da birbirlerine telkinde bulunarak ferdî kanaatların belli istikametlere yönelmelerini sağlamaktadırlar (22). Şu kadar ki modern Batı memleketlerinde ikinci grup ve münasebetler, ince nüanslarla farklılaşma ve derin bir mâna kazanmışlardır. Bundan başka modern sistemlerde, ilksel yapılar, ikinci (secondaire) sistemlerin etki alanına girmektedirler.

Bu çapraşık münasebeti, bir misalle canlandırmak için Batılı olan veya olmayan iki parlâmento örneği allalım: Batı sisteminde Meclisin şekli parlâmanter kaidelere bağlılığı, elbette çok kuvvetli olacak ve aslî bir değer taşıyacaktır. Buna karşılık, Batılı olmayan bir siyasî sistemde, parlâmentonun ilksel gruplara karşı daha üstün bir bağlılık duyması pek tabiidir.

Ancak bu türlü genellemelerde ifrata kaçmak her zaman hatalı sonuçlar doğurabilir. Nitekim meselâ Fransa'daki kültürel bakımdan batılı sayılması imkânsız memleketlere uyan ve benzer durumlar vardır. Şu kadar ki gelenekçilik ve modernlik, Fransız toplumu bünyesinde eşit ölçüde dağılmamış, aksine belli kesimlerde biri veya diğeri daha kesif bir şekilde yerleşmiş durumdadır. Birden fazla görev ifa eden sistemler, bizi modern öncesi, gelişmiş, az gelişmiş, endüstrileşmiş ve saire nevinden sun'î ve zorlama kesin ayrımlara baş vurma tehlikeleri karşısında uyanıklığa çağırılmaktadır. Muklayese metodu bizi monist (tekçi) değil, denge kurucu düalist modellere iltifata zorlamaktadır.

(22) Elihu KATZ, «The Two-Step Flow of Communication», *Public Opinion Quarterly*, Vol XXI, No. 1, Sh. 61.

II. SİYASİ SİSTEMİN GÖREVLERİ :

1 — Siyasî içtimaileşme ve istihdam:

H. Hyman, «Siyasî İçtimaileşme »adlı kitabında, siyasî davranışlara, ferdî sâiklerle hislerin etkisini belirterek, psikolog ve antropologlarca geliştirilmiş siyasî davranış teorilerini tenkit etmektedir. (23). Aslında antropologlar, 19 ncu yüzyıla kadar fikir hayatına hâkim olan sosyallizme bir tepki olmak üzere, ferdin ya şuuraltı tavırları, ya da aile çevresinin tesiri ile siyasî davranışlarını tayin etmekte olduğu iddiasındadırlar. Bu konuda bir yandan psikanaliz, libido ve şuuraltı etkiler üzerinde durulmuş; öte yandan kabile ve grup fikri antropologların geliştirdikleri bir kavram olmuştur. Hyman, işte bu daha çok tekçi izah teşebbüslerine karşı cephe almakta, siyasî içtimaileşmede ayrıca fikir ve sosyal tarihle birlikte siyasî ideolojilerin rasyonel ve doktrinci tesirlerinin de rol oynadığına işaret etmektedir.

Bütün siyasî sistemler, yapı ve kültürlerini zaman çerçevesi içersinde yaşatmaya çalışırlar. Bu çabanın başarı ile sonuçlanması için, toplumun ilksel ve ikinci gruplardan geçen genç kuşaklarının, siyasî içtimaileşmesinin tesiri altında bırakılmaları lâzımdır. Demek oluyor ki, çocuk ve ergenlik çağında geçirilen içtimaileşme deneyleri, başka bir deyimle, aile, kilise, okul, çalışma grupları, gönüllü dernekler çerçevesinde yaşanan hayat ve zaman, vatandaşları siyasî fonksiyonlara hazırlayan bir gelişim safhasıdır.

Özetlemek gerekirse, siyasî içtimaileşme bütün siyasî sistemlerde eşittir. İçtimaileşme vetiresi, her yerde yavaş yürüyen ilksel, partikularist, izafî tesirli bir karakter ve mahiyet taşır. İlksel toplumlarda siyasî içtimaileşme bu safhada sona erer, daha doğrusu mahdud ve belli kanallara münhasır kalır. Fakat bu ilksel toplumlarda da hiç bir vatandaş, çocukluk veya gençliğinde idrak etmiş olduğu deneylerin etkisinden tamamen kurtulamamaktadır.

Siyasî içtimaileşmenin tahlili, sosyal gelişimi lâyıkiyle kavrama bakımından önemli ve zaruridir. Çünkü bu tahlil bize toplumun hangi kilit noktalarında nasıl bir siyasî kültürün uygulandığını gösterir. Aynı zamanda siyasî içtimaileşme, siyasî rollerin değerlendirilmesini de mümkün kılar. Siyasî içtimaileşme görevi ile

(23) HYMAN, Herbert, *Political Socialization*, Glencoe, Ill. 1959.

siyasî istihdam arasındaki münasebet, Linton'un, «Temel şahsiyet» ve «statü veya rol şahsiyeti» arasındaki ayırma ile kıyaslanabilir (24).

Siyasî içtimaileşmenin tamamlandığı yerde, siyasî istihdam başlar. Siyasî istihdam, toplumun muhtelif fertlerini çeşitli topluluklardan, örneğin, dinî cemaatlardan, statülerden, sınıflardan ve saireden alarak bunları siyasî sistemin ihtisasa bürünmüş rollerine sokar. Bu rollerin ifası ile görevlendirilme, bazan gösterilen başarı karşılığıdır. Bazan da belli bir aileye veya kabileye, yahut dinî bir cemaate mensup olma gibi yerleşmiş veya çevrece benimsenmiş bir değer hükmüne dayanır.

2 — Menfaat dileklerinin açığa vurulması :

Menfaat dileklerini açığa vuran özel yapılar siyasî (polity) ile içtimai (society) arasındaki sınırı belirtmektedirler. Bu alanda başlıca dört tip ile karşılaşılmaktadır:

a - Müessesesevî menfaat grupları, b - Teşkilâatlanmaya dayanmayan menfaat grupları, c - Anonim menfaat grupları, d - Teşkilâtlı menfaat grupları (25).

a - Müessesesevî menfaat gruplarından maksat, yasama organı, icra kuvveti, ondular, bürokrasiler, kiliseler v.s. gibi yerleşmiş müesseseselerdir (26).

b - Teşkilâatlanmaya dayanmayan menfaat gruplarına, hısumluk bağı ile birleşmiş gruplar, etnik, dinî, bölgesel, statü ve sınıf grupları dahildir. Örneğin, bir kabile başkanının kanunların uygulanması için yaptığı veya bir toprak sahibinin üyesi bulunduğu kulüpte, keza üye bulunan bir bürokrata buğday fiyatlarının ayarlanması konusunda yapacağı müracaat, bu seriye girer (27).

(24) LINTON, Ralph, *The Cultural Background of Personality*, New York, 1945.

(25) ALMOND, G.A., *op.cit.*, Sh. 33.

(26) RUSTOW, Dankwart, *op.cit.* Sh. 424; burada Rüstow ordu ve bürokrasilerin yanısında «ulema» yı da müesseseleştirilmiş bir menfaat grubu olarak vasıflandırmakta, Türkiye Cumhuriyetinde lâiklik undesinin tesiriyle müftülük makamının nüfuzunun silindiğini, sadece kısmî olarak 1926 dan bu yana Başbakanlığa balğı olarak görev ifa eden Diyanet İşleri Genel Müdürlüğünün bir etkisi bulunduğunu kaydetmektedir.

(27) Orta-Asya milletlerinde İslâm dininin etkilerini araştıran bir yazıda Sovyet Rusya'nın Uzbekistan Cumhuriyetinin Khiva ve Khanki şehrinde lonca teşki-

c - **Anonim menfaat grupları** : Nümayiş grupları, isyan hareketleri bu gruba dahildir. Bunlar yerine göre kaide koyabilirler. (Anayasa değiştirmek gibi). Kaide uygulayabilirler. (Mahbusları serbest bırakmak gibi.) Kazaî görev ifa edebilirler (linç etme veya halk mahkemesi kurma gibi). Haberleşmede bulunabilirler (protesto hareketine diğer grupların katılmasını sağlamak gibi).

d - **Teşkilâtlı menfaat grupları**: Özellikle münhasıran belli bir grubun menfaatlerini temsil etmekte tecelli eden bu gruba sendikalar, dernekler, ticaret odaları, vatandaş grupları, v.s. girer.

Menfaat taleplerinin ifa şekli polity ile society arasındaki bağların nevini açığa vurur. Meselâ, anonim menfaat gruplarının bas-kısı ağır ise, polity ile society arasındaki bağ gevşektir. Fransa'daki poujadisme hareketi bunun örneğidir.

3 — Taleplerin bütünleşmesi :

(Integration) toplum nevilerine göre değişir. Otoriter ve ilksel siyasî düzenlerde üç görev yani, menfaat taleplerini açığa vurma, bunları bir anaya getirme ve kaide koyma birbirinden hemen hiç ayrılmamaktadır. Talepleri bitişirme ve ortaya sunma görevi siyasî partilere düşmektedir. Almond, partileri başlıca dört kategoriye ayırmaktadır

1 - Otoriter, 2 - Tek parti hâkim olmakla beraber otoriter olmayan tek parti, 3 - Rekabete dayanan iki parti sistemi, 4 - Rekabete dayanan çok parti sistemi. Tam otoriter sistemde menfaat taleplerinin açığa vurulması ancak en alt kademede mümkündür. Daha sonraki safhalarda bu talepler, kapalı olarak devam eder. Çünkü parti sosyal bünyenin bütününe sızmıştır. Türk inkılâbını takiben kurulan C. Halk Partisi gerçi bazı bakımlardan otoriter partinin özelliklerini taşımakta idi. Fakat bu partinin sosyal bünyeye tam mânası ile intibak etmesi geciktiğinden, input görevler hususundaki talepler daha açık ve yukarı kademelerde de yapılabilmıştır. Bu sistemde ikinci tipe örnek milliyetçilik yolu ile yeni

lâtının bugün de devam ettiği, her loncanın bir pir'i olduğu kaydedilmekte; bu arada Khiva'daki taksi şoförlerinin kapalı bir lonca teşkil ettikleri ve pirlerinin Hazreti Davud olduğu belirtilmektedir. Bak. BENNINGSEN, A. «Traditional Islam in the Customs of the Turkic Peoples of Central, Asia.» *The Middle East Journal*, Spring 1958, Sh. 232-233.

devlet kurmuş ülkelerde görüür. Gaye, çok partili sisteme gitmek, serbestletici müesseseleri, faaliyete geçirmektir. İkinci Dünya Harbi sırasında Türkiyedeki C. Halk Partisi bunun örneğidir. Üçüncü tipe örnek İngiltere ve Amerika, dördüncü tipe örnek ise İskandinavya, Fransa ve İtalya'dır.

Çeşitli siyasî sistemlerde, partilerin taleplerini bütünleme hususundaki gayretlerini yine özelliklerine göre üç grup altında toplayabiliriz: 1 - Lâik, pragmatik eğilimli rekabet esasına dayanan partiler, 2 - Mutlak değer yargılarına dayanan, belli dünya görüşüne sahip ideoloji partileri, 3 - Particularist bölgeci veya gelenekçi partiler. İntikal halinde olan memleketlerde, örneğin Hindistan'da menfaat taleplerinin bütünlenmesi aktif parti teşkilâtı kanalından çok bürokrasi yolu ile yapılmaktadır. Parti organlarında, bu iş sadece sembolik bir mâna ve karakter taşımaktadır.

4 — Siyasî haberleşme görevi :

Sosyolojik bir terim olarak devlet anlamında kullandığımız «Siyasî bir sistem» de bütün görevler, ancak haberleşme yol ve açılardan faydalanma yolu ile yerine getirilebilirler. Yukarıda da belirtildiği üzere, siyasî içtimaileşme, istihdam, menfaat grupları dileklerinin açığa vurulup bütünlüğe kavuşmaları, sosyal düzenin hukukî kaidelerini koyma, uygulama çalışmaları, yangı görevleri, her siyasî sistemin vazgeçilmez ana ödevleri arasında yer almaktadır (28).

Bu görüş açısından totaliter siyasî sistemlerin en önemli özelliği, uyguladıkları baskı tedbirleri yanında, bunların etkilerini şiddetlendirip sözde meşrulaştıracak bir çare olarak haberleşme araçları üzerinde tek taraflı bir monopol (tekel) kurma hedef ve çabalarıdır. Bu gayretin sonucu, solcu veya sağcı totaliter haberleşme sistemlerinin, bütün haberleri tek merkeze aktarmaları yolundan, bunlardan sadece rejimi destekleyen seçkinleri ve grupları faydalandırılmalarıdır.

Faal ve tesirli bir seçmen kütleleri ile vatandaşlar gruplarına yön getirmede ise, muhtar (autonom), tarafsız, yaygın ve her alana nüfuz edebilen bir haberleşme sisteminin olağanüstü önem ve etkisi her türlü tereddüdün dışındadır.

(28) ALMOND, G.A., *op.cit.*, Sh. 45.

Modern ve gelişim halindeki toplumlarda haberleşme sistemlerinin değer ve etki mukayesesini belirten ölçüleri başlıca şu dört esasta toplamak mümkündür: 1 - Siyasî haber ve bilgilerin çelişmesiz ve mütecanis (homojen) olması, 2 - Haberlerin seyyallik ve doğuruculuğu, 3 - Haberlerin hacim ve muhteva bakımından genişlik ve bolluğu, 4 - Haberlerin yöneldikleri ana istikametler. Bu ölçülere vurulunca, örneğin, Birleşik Amerika'da haberleşme sisteminin homojenlik, seyyallik ve bolluk nitelikleri üzerinde en küçük bir şüpheye yer yoktur. Üstelik Amerikan kanaat liderleri, halk kütleleriyle tam bir ahenk ve anlayış havası içersinde aynı bilgi seviyesine inip aynı dille konuştukları için anlaşılması özel yorumlara ihtiyaç göstermemektedir.

Buna karşılık gelişim halindeki memleketlerde haberlerin yorum şekli, halk efkârında önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca haberlerin yayılmasındaki araçlar da çeşitlidir. Diğer bir özellik, gelişim halindeki toplumlarda haberleşmenin, daha çok şehirlere, âdeta bir akın hüviyeti ile geniş yarıklar uyandırması, buna karşılık lüzumlu hattâ hayatî bazı olayların küçük kasaba ve köylere kadar inmemesidir. Bu arada modern Batı sisteminde siyasî haberler hacminin gelişim halindeki memleketlere nisbetle büyüklüğü şüphe götürmez bir gerçektir. Son olarak haberlerin yönü konusunda da farklı durum, özellikle otoriter hükûmet yapılarında yapıcı ve uygulayıcı (output) görevlerin miktar itibarıyla gelişim halindeki toplumlardakinden daha fazla olacağı esasında tecelli eder.

Siyasî sistemde hükûmet görevleri, kaide koyma, uygulama ve konan normları yangı yolu ile ayarlamadan ibarettir. Üç safha halinde özetlemek mümkündür. SHILS dünyanın batılı olmayan yeni devletlerini, aşağıdaki şekilde beşli bir tasnife bağlamaktadır : 1 - Siyasî demokrasiler, 2 - Vesayet altındaki demokrasiler, 3 - Modernleşen oligarşiler, 4 - Totaliter oligarşiler, 5 - Geleneksel oligarşiler (29).

Birinci kategoriye genel olarak, nisbî bir ölçüde muhtar yasama organları, icra kuvveti, bağımsız mahkemeleri, farklılaşmış muhtar menfaat grupları, çeşitli siyasî partileri, haberleşme vasıtaları faaliyette bulunan Japonya, Türkiye, İsrail ve Şili gibi Avrupa dışı memleketler girmektedir. Bu arada Asya kıtasının

(29) SHILS, Edward, «*Political Development in the New States*», Committee on Comparative Politics, Social Science Research Council, 1959.

iki ucunda yer almış bulunan Türkiye ile Japonya'nın siyasi modernleşmesi, yarım yüzyıldanberi bütün dünyada dikkati çeken bir kıyaslama konusu olmuştur (30).

Bu kıyaslamada birleştirici noktalar, Türk ve Japon kavimlerinin eski çağlardan beri yabancı kültürleri kolaylıkla benimseme kabiliyetlerinden kaynak alan her iki toplumdaki modernleşmenin, «batılılaşma» anlamında benimsenmesi esasına bağlamak gerekir. Buna karşılık Japonya, daha 1868 de dil ve kültür birliğine ulaşmıştır, geleneksel sosyal sınıflar modernleşmeye yardım etmişlerdir, son harbe kadar hiçbir istilâ görmemiştir.

Türkiye ve Japonya'nın, Batı kültürünü benimseme davranışları, farklı bir durum arz etmektedir. Önce Japonya kendi kültür değerlerine dayanan ve onları koruma hedefine yönelik bir konservatif yenilenme hareketinin haklı savunucusu olmuştur. Buna karşılık Atatürk devriminin koruyucuları Japonya'nın aksine, eski Osmanlı Devletinde câri esas ve prensipler dışında, Cumhuriyetçi, ilerici, lâik ve rejimi savunmakta birleşmiş bulunmaktadırlar.

İkinci tip, siyasî sistem çerçevesinde şekli bakımından demokratik siyasî varlığı temsil eden, dolayısıyla «Politei» kavramı içinde yer alan bir kuruluşu dile getirmektedir. Siyasî kavram ve bütünle ilgili bir demokratik şeklin, halkoyundaki normatif dilekleri aşağı yukarı, «tek dereceli seçim, birleşme ve toplanma hürriyeti, söz ve yayın serbestliği, demokrasinin gerçek yapı temelleri» mihrakında toplanmaktadır. Gerçekte bu tip, örneğin son zamanda bağımsızlığa kavuşmuş bulunan «Ghana» da olduğu gibi, yürütme yetkisinin sadece, icra kuvveti ile bürokrasinin elinde toplanmış durumunu gözönünde tutmaktadır. Bu tipte bir icra kuvvetinin -yürürlükte bulunan 1924 Anayasasına rağmen- 1950 - 1960 yılları arasında Türkiye'deki D. P. iktidarınca temsil edildiğini kabul etmekte hiç de hata yoktur.

Modernleşen Oligarşiler; adını verdiğimiz üçüncü tip, şekil ve fiil bakımından, siyasî demokrasi müesseselerinin geçici olarak ve-

(30) 10-14 Eylül 1962 tarihinde Amerika Sosyal Araştırma Konseyinin teşebbüsü ile New York'da Dobbs Ferry'de Türkiye ve Japonya'nın siyasi modernleşmesi problemi üzerine ilmî bir konferans tertip edilmiştir.

Tartışılan başlıca problemlerle ilgili daha etraflı bilgi için bakınız: İNALCIK, Halil, «Türkiye ve Japonya'nın siyasi modernleşmesi üzerine bir konferans», *Türk Kültürü*, Sayı 1, Kasım 1955, Sh. 50-52.

ya toptan tasfiyeye uğradıkları ülkelerdir. Bu sistemde devlet idaresi, bürokratik veya askerî oligarşilerce kontrol edilir. Devrimizin bazı siyaset ve devlet teorikçileri, Atatürk devrindeki Türkiye Cumhuriyeti idaresini bu kategoriye sokma eğilimindedirler. Oysa ki, 1923 - 1938 Atatürk rejimi tek Meclisin millet adına hükümlerini esasına dayanan - Rousseau modeline uygun millet hâkimiyeti tezini gerçekleştirip temsil ediyordu.

Atatürk devrine yakıştırılacak en uygun vasıf, olsa olsa, devrin özel ve olağanüstü şartları çerçevesinde «Vatan kurtarıcı» vasfına dayanan ve bütün milletçe - bu günde - Türkiye'nin tek kuruluş şartı ve geleceğin ümidi olarak benimsenen Atatürk ilke ve ülkülerine kayıtsız, şartsız bağlılıktır. Bu bakımdan millî varlığımızda Atatürk'ün siyasî davranış, ilke ve ülküleri, devamlı olarak millî hayatımızın gerçek ve gereklerine ışık tutan semboller değerini kazanmışlardır.

Bu anada Atatürk'ün 5 Şubat 1937 değişikliği ile 1924 Anayasasına alınmasını tevcih, hattâ emrettiği altı ana prensip, farklı terimlerle 27 Mayıs 1961 Anayasasına da geçmiş bulunmaktadır (31). Bütün bu hükümler, Türk toplumunda varlığı ve tipi bilinmeyen bir aristokratik üstün sınıfın yararına ortaya sürülmüş soyut fikirler değil, aksine millî hayata yön verme hedefini güden uyarıcı, aydınlatıcı genel prensiplerdir. Bu görüş açısından Atatürk devrini, herhangi spekülâtif bir düşünce vetiresiyle modernleşen oligarşiler kategorisine sokma imkânı yoktur. Günümüzde bu siyasî sistem kategorisine - bazı kayıtlarla - girmesi düşünülen iki memleketten biri Pakistan, öteki Sûdan olmak gerekir.

Dörüncü Tip, Devrimizin dünya ölçüsünde bir felâket sembolü halinde belinen totaliter oligarşilerdir. Bu grup içinde başlıca iki tip göze çarpılmaktadır. Bu tiplerin en aşırı ve dünya barışı konusunda tehlikelisi Demirperde gerisine hâkim Bolşevik Rusya (Sovyetler Birliği) ile geleneksel faşist veya nazist rejimlerdir. Bu tipin günümüze akseden azma tipleri, Kuzey Kore ile Viet Minh'dir.

Son tip olarak belirttiğimiz, geleneksel oligarşilerde monarşi ve hanedan yazılı yasalardan daha çok (yazılı anayasası olmamasına rağmen, dünyanın en hür ve demokratik ülkesini sembolize eden İngiltere'yi bu seri dışında bırakmak gerekir.) geleneksel ve teamülî esaslara dayanır. Bunların tipik örnekleri halen Nepal, Suudi Arabistan ve son zamanlara kadar Yemen'dir.

(31) 1961 Anayasası, Mad. 2.

III — METOD KONUSUNDA DÜŞÜNCELER :

Görülüyor ki, mukayeseli hükümet sistemlerinde daha çok sosyolojik kavramlar ve tahlillere dayanma zorundayız. Ancak bu yoldan yabancı devlet idarelerinin incelenmesi hedefini güden konumuzun gerçeklerine nüfus etme imkânına kavuşunuz. Bu alanda yapılacak araştırmalar, devlet ve hükümet sistemleri arasındaki farklılıkları meydana çıkaracaktır. Yabancı idarelerle ilgili bilgilerin toplanması, çeşitli memleketleri birleştiren veya ayıran noktaların ortaya konması, dünya ve medeniyetimizi yok olmaktan kurtaracak milletlerarası sıkı ve devamlı işbirliğinin ilmî temellerini sağlamlaştıracaktır. Bu asında kötü idareler de, kendi hatalarını düzeltmeye, eksiklerini tamamlamaya yarayacak ölçü ve çareleri elde edebileceklerdir.

Şu kadar ki, sistemlerin mukayese metodu üzerindeki araştırma ve tartışmalar, henüz birleştirici kesin bir sonuca ulaşmamıştır. Konu bugün de Birleşik Amerika ve Avrupa'da seminerlerde, üniversitelerde, özel toplantılarda kongrelerde politologlar, sosyologlar, psikologlar tarafından hararetle tartışılmaktadır. Bu arada 1954 tarihinde Fransa'da yapılan bir yuvarlak masa toplantısında varılan sonuçlar bir rapor halinde tesbit edilmiştir. Bu rapor, mukayeseli hükümet sistemleri konusunda Prof. Heckscher tarafından yazılan monografide bulunmaktadır (32).

Metodoloji üzerinde bu kadar ısrarla durulması ve herkesi tatmin edecek bu sonuca ulaşılmaması, modern sosyal ve siyasî ilimlerin gelişimini takip etmeyenler tarafından yadırganabilir. Ancak bu konuda iki önemli noktayı asla dikkatten uzak tutmamak gerekir.

1 — Sosyal ve siyasî ilimlerde matematik kesinlik ve fizik ilimlerin determinizmi aranamaz. Sosyal ve siyasî ilimlerde gerçeğe ancak diyalektik ve hür bir tahlil sonunda ulaşılabilir. Bu sebeple adıgeçen bilgiler alanında daima tez ve antitez birbirine karşılaşacak; karşılıklı tartışmalar devam edecektir. Neticede o günün şartları içinde umumî kabule mazhar olan tez veya sentez objektiflik kazanacaktır. Bu bakımdan meselâ Sovyet Rusya'da olduğu gibi Marxist teoriden başkasına devlet zoru ile iltifat edilmeyen bir memlekette, gerçek anlamda sosyal ve siyasî ilimlerin varlığın-

(32) HECKSCHER, Gunnar, *The Study of Government and Politics*, New York 1957.

dan bahsedilemez. Bunun yeni açık delili yazdığı son kitap «Stalin ile konuşmalar» yüzünden Yugoslavya'da Djilas'ın uğradığı feci âkıbettir.

2 — Yalnız sosyal ve siyasî ilimlerde değil, bütün bilgilerde gayeye, yani hakikate ancak doğru, isabetli konunun aydınlanması-na uygun bir metodla ulaşılabılır. Bu bakımdan metodoloji, bütün diğer ilim dalları kadar önemli bir araştırma branşı haline gelmiştir. Nasıl her bilgi dalı kendi alanında yeni gerçekleri araştırmaktan vazgeçmezse, Metodoloji de, hakikata ulaşma yolu ve vasıtası olarak yeni usul ve imkânları bulma çabasından, feragat edemez. Çünkü böyle bir vazgeçme, konuyu ve metodu doldurarak ilmi araştırma zihniyet ve şevkini dumura mahkûm etmek olur.

Mukayeseli hükûmet sistemleri metodolojisinde çeşitli imkânlar arasında biribirinden farklı başlıca üç tutum dikkati çekmektedir. 1 - Meseleleri uzaktan aşırı bir duygululuk ve tahlilci zihni bir kavrayışla ele alma ve araştırma usulü. Bu usulün esas faydası, konu ve meseleleri toptan kavrama imkânını vermesi, bu yüzden belli sistemlerin teferruatından sıyrılmayı sağlaması dolayısıyla, gerçek mukayeseye daha elverişli olmasıdır. Buna karşılık, konu üzerinde fesefî ve trançantental bir görüşle spekülâtif sonuçlara kaçma tehlikesi, özellikle rasyonalist eğilimde olanlar için daima hatıra gelebilir.

II — Çeşitli memleketlerin belli müesseselerini karşılaştırarak, toplu bir bilgiye varma usulü. Bu usul ile dikkati yalnız belli bir müessese üzerinde toplayarak, çeşitli memleketlerin siyasî sistemleri arasında benzerlik veya ayrılıklar, kolaylıkla tesbit olunabilir. Meselâ inceleme konusu olan memleketlerin başkanlık sistemi veya icra kuvveti, yahut parti sistemleri teker teker ele alınır. Bu institutionel inceleme ve karşılaştırma yolundan, müesseseler hakkında toplu ve gerçekten mukayeseli bilgiler elde etmek mümkündür. Ancak bu usul araştırmada başarılı bir sonuç elde etmek için konu üzerinde önceden toplanmış bol bilgi malzemesine ve onları iyi kullanıma imkânına sahip olmak gerekir.

III — Memleketleri teker teker ele alma usulü: Bu usulde mukayese konusu olan memleketler, teker teker yakından sosyolojik ve psikolojik açıdan incelenmektedir. Bu inceleme sonucunda her memleketin siyaset ve hükûmet sistemi hakkında ayrı ayrı gözlem ve tahlile dayanan ve sıhhatından şüphe edilemeyecek bilgi malze-

mesi elde edinilmektedir. Bu safhada henüz mukayeseli bir etüd yapılmış değildir. Mukayese, mevcut bilgiye göre, ikinci safhada tamamlanmalıdır.

Mukayeseli hükümet sistemi öğretimi ile meşgul olanların çoğunluğu, bu üçüncü sistemi tercih etmekte, önce inceleme konusu olan memleketler hakkında bilgi vererek işe başlamakta mukayese-yi daha çok öğrencilere bırakmaktadırlar.

Aslında mukayese metoduna başvurmada önce, kıyaslanacak bilgi konusunun tanınması ve tanımlanması gerekmektedir.

Doğrusu istenirse, mukayeseli hükümet sistemlerinin, içinde yer aldığı «Siyasal Bilgiler» kavramı, çeşitli memleketlere göre, kesin sınırları çizilmeyen bilgi dallarını kapsamaktadır. Bu görüş açısından, incelenmesi istenen siyasî sistemler konusunda memleketimizin gerçeklerini, sosyal ve tarihî gelişimini ön plânda tutan bir kıyaslama usulünün uygulanması, ana dâva olarak ortaya çıkmaktadır. Bu kıyaslama metodunun, genel prensiplere dayanmakla beraber, inanılır sonuçlara ulaşmayı sağlayacak, (analitik) eleştiri-riçi ve birleştirici takipçi bir karakter taşıması da esastır.

Halen Yakın ve Orta Doğu, Dünya politikasında önemli, aler-jik bir ilgi mihrakı haline gelmiş bulunmaktadır. Bu bakımdan Türkiye Cumhuriyetindeki sosyal ve siyasî gelişim çerçevesi içeri-sinde ileriye yönelen ülkü ve hedeflerin belirtilmesile bundan son-raiki gelişme şart ve imkânlarının araştırılmasından önce Yakın ve Orta Doğunun kaderinde dinin özellikle Müslümanlığın oynadığı rol üzerinde durmak gerekir.

IV. YAKIN DOĞUNUN ÖZEL PROBLEMLERİ :

1) Türklük ve Müslümanlık :

Yakın ve Orta Doğudaki hükümet sistemleri araştırmalarında ilk çelişme konusu olarak karşımıza çıkan din ve millet kavramlarıdır. Aslında din ve millet karşılaşması, Yakın Doğu'da yirminci yüzyıl başlangıcına kadar, iki kavramı birbirine kaynaştırıp birleş-tirme amacına yönelmiştir. Özellikle Osmanlı İmparatorluğunun çökmeden kurtuluş ve devam şansını Müslümanlık bağının yenilip kuvvetlenmesinde arayan küçümsenmiyecek bir grup, Birinci Dünya Savaşında da (1914-1918) din müessesesinin çoktan sadece bir korkuluk haline gelen nüfuzundan faydalanma vehmi ile «Cihadı

Mukaddes» (Bütün Müslümanları hilâfet etrafında kutsal savaşa katılma çağrısı) ilânını sağlamışlardır.

Öte yandan Müslümanlık, başlangıçtanberi, üniversal bir din olma dâvası yanında Arap Milliyetçiliğinin gelişmesine ve Hilâfet müessesesi gölgesinde bir İmparatorluk kurma hedefine yönelen bir din karakterini taşımıştır. Nitekim Birinci Dünya Harbine merkezi ittifak devletleri (Almanya ve Avusturya - Macaristan) yanında katılan Osmanlı İmparatorluğunun başı, Padişahın «Halifei Ruyu Zemin» (Yeryüzünün Halifesi) sıfatıyla ilân ettiği savaşa, bizzat Peygamber Muhammet sülâlesinin Mekke'deki son temsilcisi olan Şerif Hüseyin, yalnız katılmamakla kalmamış, ayrıca İmparatorluk kuvvetlerine karşı harp açmıştır. Bu davranışın sonucu olarak Irak ve Ürdün'de kurulan Arap devletlerinin başına geçen Haşimî hanedanının Bağdat'taki General Kasım Abdülkerim tarafından tasfiye olunduktan sonra, Şerif Hüseyin'in torunu Kral Hüseyin bugün de ikinci devletin hükümdarı olarak iş başındadır.

Ancak şurası var ki Mekke ve Medine mihrakında doğup gelişen İslâm dini, Halife Ömer'in ilk fetihlerinden sonra, en kuvvetli desteğini Asya içlerine dağılan Türk kabilelerinde bulmuştur.

Türkler Araplardan sonra Müslümanlığı ilk kabul eden kavimler olarak, onun kuvvetlenip yayılmasını sağlayan başlıca mücahitler olmuşlardır. Bütün Ortaçağ boyunca Asya'da kurulup Uzak Doğu'dan Avrupa içlerine kadar uzanan belli başlı devletlerin hemen hepsi, Türk - İslâm devleti karakterini taşımışlardır. Bunlardan sadece birkaç örnek vermek üzere, Karahanlıları, Safevileri, Altınordu devletini, Aksak Timur İmparatorluğunu, nihayet Selçuklular ile Osmanlıları zikredebiliriz.

Bunlardan Altınordulular, Rusya içlerinde Kuzey bölgelerine uzanan egemenlik kurmuşlar, Selçuk hükümdarları haçlı seferlerine karşı koymuşlar; Osmanlılar ise, Viyana Surlarından Asya ve Afrika içlerine uzanan üç kıta İmparatorluğu kurmuşlardır. Ayrıca başta Abbasî Halifeliği olmak üzere, bir kısım Arap devletlerinin siyasî ve askerî idareleri Müslüman - Türk liderlerinin elinde yükselmiştir. 17 nci yüzyılda Timur sülâlesinden Türk hükümdarları (Babürler) Hindistan'da hâkimiyet kurmuşlar; sonradan İngiliz sömürgeciliği ile sonuçlanan «İngiliz Doğu Hint Şirketi - English East Company» ticarî teşebbüslerine bahsi geçen hükümdarların müsaade ve himayeleri altında başlamıştır.

İkinci Dünya harbinden muzaffer fakat yorgun çıkan İngiltere'nin, Hindistan'la münasebetlerini yeni şartlara ayarlama kararının sonucu olarak, Parlâmentoca kabul edilen 1947 tarihli İstiklâl Kanunu gereğince 15 Ağustosta Hindistan'da İngiliz hâkimiyeti fiilen ve hukukîen sona ermiş; ancak bu geniş tarihî bölgede Hindistan ve Pakiistan adlarını taşıyan iki büyük bağımsız devlet kurulmuştur. Yeni kurulan Pakiistan'ın yalnız nüfus kalabalığı bakımından değil, Doğuda geleneksel siyasî askerî en kudretli müslüman devleti adaylığına hak iddia etmesi, yukarıda da belirtilen Hindistan'daki siyasî gelişim vetiresine bağlanmak gerekir (33).

Belirtilen tarihî gelişim açısından Türklük ve Müslümanlık arasındaki siyasî karışma ve karşılaşmayı, sadece bir tesadüfe bağlama imkânı yoktur. Gerçekten Ortaçağ Türk devlet ve hükûmetlerinin tebaa ve müminlere güvenerek müslümanlığı kayıtsız şartsız benimsemelerinde, islâm dininin sadeliğe, mistik eğilimlerden daha çok akıllı (rasyonel) düşünceye değer vermesinde doktriner ve prolematik konular yerine pratik hedeflere yönelişinde aramalıdır. Bu yüzden basit ve sade bir tabiat dini olan Şamanizmden müslümanlığa geçiş, kolay olmuştur. Ayrıca müslümanlık, Türklerin cengâverlik kabiliyetlerini ve siyasî aspirasyonlarını teşvik eden bir din olarak ortaya çıkmıştır.

Gerçekten Müslümanlık yukarıda da belirtildiği gibi üniversal, dolayısıyla bütün insanlığa hitap eden bir inanç olma dâvasını gütmekle beraber, tatbikatta Arapları siyasî birlik şuuruna ve kanaat birliğine kavuşturmakla işe başlamıştır. Doktrin bakımından müslümanlık, vicdan hürriyeti prensibine üstün bir değer vermektedir. Kur'an «la ikrahe füddin» düsturu ile dinde zor kullanmayı yasak etmektedir. Şu halde dinî kanılar cebir ile değil, ancak ikna yolu ile telkin edilebilmek gereklidir. Müslüman fatihlerin, hâkimiyetleri altına aldıkları Hıristiyanlarla, diğer din mensuplarını millet halinde serbest bırakmaları, bu prensibe dayanmaktadır. Nitekim islâm devletlerinin azınlıklara ve ayrı kanaat sahiplerine karşı, Ortaçağ Hıristiyanlarından daha çok müsamahalı davrandıkları, tarihî bir gerçektir. Bu husus genel olarak tarafsız ünlü tarihçiler tarafından kabul edilmektedir (34).

(33) ABADAN, Yavuz, «Yeni Hint Anayasası» *Ankara Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt VIII, Sayı: 1, 2.

(34) GIBB, H.A.R. ve BOWEN, H., *Islamic Society and the West*, London, 1950, II Cilt, bilhassa başvurulmağa değer.

Ancak Kur'anın «Inna fetahnaleke» sûresinin yorumu yolu ile benimsenmiş bir içtihadı göre, «Fetih» aydın ve kutsal bir harekettir. Bu bakımdan harp ve zaferin, sosyal dinamizm ve gelişmeyi teşvik eden bir unsur olarak, büyük önemi vardır. Ayrıca fetih, müslümanlığın yayılmasını da kolaylaştırmıştır. Harpte zafer, Allah'ın «rahmet ve gufranına» hak kazandırır. Men zafere gafere = muzaffer olan, gufrana ulaşır). Bu sebeple «Harpte ölen şehit, kalan gazidir». Müslüman - Türk devletlerinin süratli fakat geçici askerî başarılarında, bu inancın büyük rol oynadığı muhakkaktır. Bugün de Yakın Doğu'daki siyasî gelişim ve değişikliklerce, askerî liderlerin ön plânda yer almalarının, çeşitli sebepleri arasında, bu tarihî psikolojik sosyal prestij unsurunu da hesaba katmak gerekir.

İslâm âleminde siyaset ile dinin birbirine karışması, aslında ilk devletlerin kuruluşu ile başlamaktadır. Nitekim mukayese konusu olarak ele alınan ve alınacak olan devletleri uzun bir süre bağrında taşıyan Osmanlı İmparatorluğu'nda din ile siyasetin birleşmesi, başlangıçtaki genişlemeden sonra sukutun başlıca sebebinin teşkil etmiştir.

1299 da kurulup 1453 ile 1579 arasında İstanbul'un fethi ile başlayıp Viyana Muhasarasına ulaşan devirde meteor hızı ile gelişip en yüksek ikbal zirvesine çıkan Osmanlı İmparatorluğu, bütün Ortaçağ Türk - İslâm devletleri geleneğine uygun olarak, ikili düalist bir hukuk ve yargı sistemine sahipti. Böylece millî teamül hukukundan kaynak alan hükümler, kamu hayatını düzenlerken, özel hukuk münasebetleri, «Şeriat» hükümleri adını alan daha üniversal dinî kaideler kompleksine bağlanmış bulunuyordu. Buna ek olarak kurulan örfi mahkemeler (Başkanı en yüksek mahalî askerî komutan) ile şer'î mahkemeler (kadılarca yönetilen) de gerek kuruluş gerek usul bakımından tamamen farklı bir bünye taşımakta idiler.

Zamanla millî gelenek (teamül) hukukuna dayanan kamu hukuku alanı gün geçtikçe daraldı. Dinî kuralların üstünlüğü, özel hukuk alanından kamu hukuku sahasına yöneldi. Şu kadar ki bu gelişme, gerek ilmî gerek milletlerarası alanda umulanları gerçekleştirmekten uzak kaldı. Bu arada müphem bir formüle dayanan Fetva hükümleri, devlet otoritesi ile ilgili en nazik konularda halk vicdanını sarsan bir ümitsiz sonuç yarattı (34). Bu arada en yük-

(34) Kıyas için bak.: İNALCIK, Halil, «Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hâkimiyet Telâkisiyle İlgisi», *S.B.F. Dergisi*, 1959, No. 1.

sek devlet idaresi makamına ulaşmış «Sadriâzam ve vezirlerin» in «Müftü fetvası» adı ile anılan basit, her türlü açık kavramdan kasden yoksun bırakılmış, çapraşık metinler ile halk efkârına sundukları idam kararlarıyla devrimizde aslına nadir raslanan bir terör çığırını açtıkları konkuç bir gerçektir.

2) İslâmda Klâsik Anayasa Teorisi :

Dinî zihniyet ve hukukun bütün islâm memleketlerindeki bu mutlak hâkimiyetine rağmen siyasî otoritenin daima bir tek elde toplanması, din teşekküllerinin bürokratik ve hiyerarşik muhtar varlığa kavuşamamış olmalarından ileri gelmektedir. Bunun başlıca sebebi, islâm dininin «Allah» la Kul (mümin = Glaübiger) arasında bir aracıya yer vermemesidir.

Müslümanlığın ana prensiplerinden biri, «La ruhbaniyetü felislam = İslâmda ruhbaniyet yoktur» düsturu (Grundsatz) dur. Müslümanlıkta bağımsız bir ruhban sınıfı (Klerus) kurulmasına engel olan bu düstur, aslında vicdan hürriyetini kurma, halkın dinî maksat ve bahanelerle sömürülmesini önleme bakımlarından lâik bir prensip değerini taşımaktadır. Şu kadar ki bu prensip yalnız teori olarak kalmış, dinî duyguları siyasî maksatlarla istismar eden gerici menfaat gruplarının doğmasını önleyememiştir. Bugün de müslüman memleketlerde iktisadî kalkınma ve sosyal ilerleme çabalarının karşısına dikilen en büyük engel, bu reaksiyoner gruplardır.

Öte yandan bağımsız bir Klerus'un bulunması hükümdarın otoritesine karşı bir denge (muvazene) kurulmasını önlemiştir. Klâsik müslüman anayasa teorisi sadece meşru hükümdarın vasıflarını saymak ve sıralamakla yetinir. Buna karşılık otoritesini sınırlayacak ne nazarî ne de müessesesevî bir fren yoktur. Müslümanlık ferdî hak ve hürriyetleri teminat altına alan bir tabii haklar doktrini geliştirmemiştir. Devlet otoritesinin sınırını sadece hükümdarın ahlâkî şuuru ile hak ve adalet duygusu tayin etmektedir.

Geçici bazı müftü ve şeyhülislâmlar, siyasî otoritenin kötüye kullanılmasına karşı ahlâkî ve dinî duygulara dayanarak cesaret ve başarı ile karşı koymuşlardır. Bunların başında tarih bir örnek olarak Zenbilli Ali Efendi'nin, Selim I' e karşı çıkışı zikredilmek gerekir. Sultan, bir hiddet ânında bir grup Hıristiyanın takındıkları menfi tavır dolayısıyla sürülmeleri veya kılıçtan geçirilmeleri için Zenbilli ile istişarede bulunmak ister. Müftünün cevabı kesin ve açıktır: «Bu adaletsizlik, devletini temelinden yıkar.»

Yakın ve Orta Doğu'da her zaman bu tarzda hareket cesareti-
ne sahip müftüler çıkmıştır. Ancak, bunların Zembilli Ali Efendi'
nın tesirine malik oldukları iddia edilemez. Çünkü müftünün mü-
dahalesinin hükümdar üzerindeki tesiri nihayet şahsî itibar ve te-
sirine bağlıdır. O, makam olarak bağımsız değildir. İdarî hiyerarşi-
ye - başka bir deyimle - siyasî otoriteyi temsil edene bağlı bir me-
mur durumundadır. Son söz hükümdarındır.

Oysa ki Batıda bağımsız Klerus yer yer, zaman zaman dini is-
tismardan geri durmamakla beraber, siyasî otoriteye karşı bir mü-
vazene unsuru teşkil etmiştir. Avrupa'da Kral ve İmparatorluklar-
la Papalık arasındaki mücadele ve münasebetler, siyasî iktidar sı-
nırlarının tesbit edilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Bunun so-
nucu ise tabîî hukukun gelişmesi ve anayasacılığın kristalize bir
hale gelmesi olmuştur.

3) İslâmda Mezhepler :

İslâmiyet de her din gibi, zamanla, çeşitli mezheplere ayrılmış
ve vahdetini kaybetmiştir. Bu parçalanmanın millî birlik ve siyasî
şuurun gelişmesi bakımından taşıdığı tehlikeler meydandadır. Şu
kadar ki dinî kanaatle millî birlik şuurunu arasındaki çatışmalar zo-
runluğu, tarihî ve sosyal gelişimin kaçınılmaz bir sonucu olarak,
siyasî gelişim vetiresinin tabîî bir unsurudur. Bu arada İslâmda
yeni ayrılış ve mezheplerin doğuşunu, siyasî sebeplere yüklemek
isteyen Batılı bilginlerin savundukları tez, ilk bakışta inandırıcı
bir kuvvet taşır görünmektedir.

Nitekim, Dankwart A. Rustow, İslâmda yeni mezheplerin mey-
dana çıkışını, müslümanlığın ilk yıllarındaki bir kabile veya aile
anlaşmazlığından doğan ayrılışa bağlama, dolayısıyla, bu konuda
siyasî motiflere ön plânda yer verme eğilimindedir (35). Gerçek-
ten, Rustow'un da, - haklı olarak belirttiği gibi - müslümanlığın
ilk gelişim yıllarında Kureyşilerin temsilcisi ve Peygamberin öz
damadı Ali ile Emevî halifeliğinin ilk kurucusu Muaviye arasında
- o günün şartları çerçevesinde Arap âlemini yakından ilgilendiren -
bir karşılaşma olmuştur. Peygamberin ikinci zevcesi Ayşe'nin kar-
şı tarafta yer alması ve Saad İbni Vakkas'ın diyalektik mahareti
ile Ali aleyhine neticelenen bu çatışmanın İslâm âleminde bir daha
kapanmayan bir ayrılık uçurumu yarattığı inkâr götürmez bir ger-
çektir.

(35) RUSTOW, Dankwart in ALMOND, G.A., *op.cit.* sh. 380.

Ancak ağırlığı yaratmış olan sebebi, sadece siyasî iktidar mücadelesine bağlamak, doğru bir teşhis sayılamaz. Gerçi, Muhammed'in torunu Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit olmasından sonra İranlıların halifeliğin Ali ve Ahfadına intikal etmesi gerektiğinde ısrar ettikleri doğrudur. Şu kadar ki bu kanaat İslâm'da iki mihrakta toplanan Sünnî ve Şehia mezhepleri arasındaki barışmaz ayrılığın gerçek sebebi olmaktan uzaktır.

Aslında Ali ile Muaviye çatışması, bir kabile, hattâ daha doğrusu bir aile anlaşmazlık ve rekabetinden doğmuştur. Ali'nin babası ve Muhammed'in amcası Ebu Talip ile Muaviye'nin babası Ebüsüfyan aynı kabilenin (Kureyş) nüfuzlu şahsiyetleri idiler. Her ikisi de islâm dinini kabul etmediler. Fakat Ebu Talip ölünceye kadar yetim ve fakir yeğenini oğlunun genç yaşta ilk müminleri arasında yer almasına engel olmamıştır. Buna karşılık Ebüsüfyan son nefesine kadar, Muhammed'e karşı amansız mücadeleyi idare eden liderler arasında kalmıştır. Muhammed bu yüzden amcasının ölümünden sonra, yakınları ile Mekke'den Medine'ye hicret zorunda kalmıştır. İslâm tarihinde Muhacirîn (göçenler) ve Ensar (yardım edenler) işbirliği bu suretle kurulmuş ve Medinelilerin toplu ve azimli desteği, Müslümanlığı Kureyş'e karşı zafer ve nusret (kurtuluş) e ulaştırmıştır.

Ali, Muhammed'in tek kızı Fatma ile evlenince iki taraflı karabet (kan ve sıhrî hısımlık) ve İslâm dinine hizmet dolayısıyla Peygamberin ilk halifeleri arasında yer alması tabii ve mantıkî bir netice idi. Nitekim Peygamberin ölümünden sonra ilk halifenin seçiminde Ali'nin adı geçti. Ancak, Ali'nin gençliği ve mizacı gözönünde tutularak daha temkinli ve tecrübeli Ebubekir tercih olundu. Ali, Ömer ve Osman'dan sonra dördüncü halife seçildi, ve Muaviye'nin rekabetile karşılaştı. Ali, işin hakeme havalesini ve kararın neticesini tevekkülle karşıladı ve merkezi Şam olmak üzere Emevî halifeliği kuruldu. Bu safhada iki grup arasında ne siyasî ne dinî bir ayrılık, bahis konusu olmamıştır.

Ancak Ali'nin küçük oğlu Hüseyin ile Muaviye'nin oğlu Yezid arasında Kerbelâ'da karşılaşmadan ve birincinin şehadetinden sonradır ki aslında aile rekabeti, mezhep ayrılığı ile desteklendi. Şiîler, Ali ahfadına ait olması tabii olan halifeliğin haksız olarak gaspedildiği iddiasındadırlar ve Hüseyin'in şehadet gününü büyük matem günü saymaktadırlar. Hatta bunlardan müfrit bir grup daha geniye giderek, asıl Peygamberin Muhammed değil, Ali olduğunu ileri sürmektedirler.

Görülüyor ki, Şiîlik, Müslümanlıkta siyasî görüş ayrılığından veya iktidar mücadelesinden doğmamıştır. Şiîler, Sünnîler arasındaki hilâfet kavgasını, her türlü mystizimden arı, sade ve basit şekliyle müslümanlığa karşı cephe almak için bir vasıta ve bahane olarak benimsemişlerdir. Daha başka bir deyimle halifelik mihrakında toplanan siyasî iktidar mücadelesi Şiîliğin sebebi değildir. Aksine **Şiîlik, Ortaçağ süresince İslâm - Türk devletleri arasındaki sürekli mücadeleyi doğurmuştur.**

Şiîlik, İranlıların Müslüman fâtiher tarafından yayılan yeni dine karşı duyulan kültürel intibaksızlığın bir tepkisi olarak ortaya çıkmış ve yayılmıştır. Bu mezhebin esas hedefi, daima Müslümanlığa İran'ın tarihin derinliklerine uzanan kültür ve din geleneğine uygun bir şekil ve muhteva kazandırmak başka bir mezhep ayrılığı maskesi altında kültür hakimiyetini devam ettirme olmuştur. Bu sebeple, şiîlik, diğer müslümanlarca mistik, sır dolu, müslümanlıkla bağdaşmaz bir mezhep olarak tanınmıştır. Bu bakımdan şiîliğin sembolünü Ali'nin efsanevî kahramanlıkları ile (Zülfikar - Seyfülislâm - Ein Phenomenale s Schwert - Döldül - Prefd hikâyeleri) Hüseyin'in acıklı şehadetinde araması derin bir mânâ taşımaktadır. Böylece şiîlik, siyasî anlamda islâm hükümlerliği çerçevesinde eski İran'ın kültür ve din havariliğini yapan bir mezhep olmuştur.

Şiîliğin Yakın Doğudaki tetkik konumuz İslâm memleketleri arasındaki dağılışı nisbeti de İran tesir ve hâkimiyetini açığa vurmaktadır. Türkiye, % 1 Şiî, % 99 Sünnî; İran % 94 Şiî, % 4 Sünnî (Azerbaycan % 15 Türk), % 2 Bahaî, Mısır % 91 Sünnî % 2 Şiî, % 7 diğer dinler; Lübnan % 21 Sünnî, % 15 Şiî, % 64 diğer dinler. İsrail'de ise nüfusun ancak % 7 sini teşkil eden müslümanların hemen hepsi Arap sünnîdir (36).

Şiîlerin islâm dünyası ile ilgileri başlangıçta sadece gizli ve barışçı bir sızma çabasına inhisar etmiştir. Bu politikanın büyük ölçüde başarı kazandığı devreler de olmuştur. Nitekim Orta Çağ boyunca Yakın Doğu'daki müslüman memleketlerde din dili olarak medreselerde okutulmasına pek dar bir zümre ile sınırlı bir etkiye sahip olduğu Farsça edebî bir ifade vasıtası halinde geniş ve yaygın bir itibara kavuşmuştur. Nitekim devamlı siyasî ve askerî karşılaşmalara rağmen Osmanlı Padişahlarından ve saray (enderun)

(36) ALMOND, G.A., *op.cit.*, Sh. 372.

mensuplarından bazıları bir Türk güzelinin gözlerine Semerkand ile Buhara'yı bağışlayan Farsça aşk şiirleri yazmaktan çekinmemişlerdir.

Hattâ Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşundan önce Selçukluların Başkenti Konya'da yerleşmiş olan büyük Türk ve İslâm Mutasavvıfı Mevlâna Celâleddin Rumî büyük felsefî ve edebî eserlerini (Divan-ı Kebir ve Mesnevi) İran kültür ve dilinin cazibesine kapılarak Farsça yazmıştır. Aynı Mevlâna güneşe tapan eski Türk Şaman dinî geleneğini İran tesiriyle uzlaştıran mevleviliğin (bir tarikat) kurucusu ve isim babasıdır. Dünyada hayatın ve güzelliğin idealini temsil etmesi dolayısıyla dervişleri (gönül verenleri) mihrakı etrafında neyin lâtif nağmeleriyle cezbe içinde döndüren «Şems» bütün varlığı ile bağlandığı hoca ve arkadaşının şahsında ilâhî aşka koşmanın ve kavuşmanın sembolüdür.

Şiîlik, kültürel misyon dışında dinî nüfuz kazanma yolundan siyasî kudret peşinde koşmamıştır. Bu yüzden halifelige karşı davranışı bir nevi umursamazlık şeklinde meşruluğunu tanımamaya yönelmekle kalmıştır. (Halifelik, 1517 ye kadar Şam, Endülüüs ve Mısır'da sünnîliğin ve kabîle karâbetinin birleştirdiği Emevî ve Abbâsi hanedanları delâletile Arap devletleri tarafından devam ettirilmiş, Mısır'ın zaptıyla yine Sünnî Müslüman Osmanlı hanedana geçmiş, 3 Mart 1924 de de T.B.M.M. (T.G.N.V.) tarafından kaldırılmıştır.

Sultan Selim I. ancak Hilâfeti Hükümdarlıkla birleştirdikten sonra (ilk halifelik anlaşmazlığından 9 yüzyıl kadar sonra) Şiîlikte siyasî bir tehlike görmüştür. Çünkü aslında, bir Türk - İslâm devleti kurmuş olan Safevîler Şiîliği benimseyerek Anadolu'ya yayılmaları ve İsmail Şah'ın aspirasyonları kültürel sızma çevresini aşan bir boy ölçüşmeye yol açtı. Selim I.'in Çaldıran meydan muharebesinde kazandığı kesin zafer, Safevi devletinin parçalanması sonucunu doğurdu. Böylece Şiîliğin Anadolu'da daha geniş ölçüde yerleşerek aynı zamanda bir siyasî kudret faktörü haline gelmesi önlenmiş oldu. Bununla beraber Farsçanın edebî dil olarak etkisi, XX. yüzyıl başlangıcına kadar aktif rolünü oynamakta devam etti.

Bu gelişimin günün şartlarına göre Cumhuriyet Türkiyesinde «boş kubbede bıraktığı aksî seda» üçyüz bine yakın Şiî mezhebi mensuplarının, çeşitli adlar altında kendi aralarında da parçalanmış olarak Türk sınırları içerisinde yaşamalarıdır. Bunlardan % 80 i «Alevî» vasfı ile din konusunda sekte zihniyetten uzak bir

tolerant grubun temsilcileri olarak geniş bir alana dağılmış bulunmaktadır. Şu kadar ki Türkiye nüfusunun yüzde birini teşkil eden bu pseudo dinî grubun siyasî takati ancak toplu buldukları Tokat vilâyeti gibi bölgelerde seçimlerin partilerden biri lehine sonuçlanmasını sağlamaya yetmektedir. Bu arada, bir aile mihrakında toplanan liderler, çeşitli partilere münavebe suretile intisap yollundan Türkiye Büyük Millet Meclisine sayısı en çok bir elin iki parmağını geçmeyen temsilci yollayabilmektedirler. Ancak bu temsilciler, kendilerini aslâ bir dinî veya siyasî azınlığın temsilcisi durumunda duymamakta ve saymamaktadırlar.

4 — Müslümanlığın İktisadî prensipleri :

Aslında dinî kanaatin, maddî menfaat prensibini hiç olmazsa ikinci plâna bırakan manevî ve ahlâkî esaslara dayanması esastır. Bununla beraber halk kütlelerini sırf ilâhî ve metafizik değer hükümleri dışında, «dünya nimetlerinden» faydalanmanın çekici mihrakı etrafında toplama hedefini güden üniversal manevî, dinî akımlar, Karl Marx'tan çok önce toplum yaşayışında iktisadî faktörün önemine işaret etmişlerdir. Bu arada Max Weber'in belirttiği gibi, protestanlığın modern kapitalizmin gelişiminde büyük rol oynadığı bir gerçektir.

Müslümanlığın iktisadî dünya görüşü bakımından beslenen peşin hükümler aksine ileri bir görüşten hareket ettiği şüphe götürmez. Nitekim Kur'an «bütün varlıkların dünyanın en şerefli yarattığı insan için ve onun tasarrufuna açık olarak» yaratıldığı prensibinden hareketle, değer yaratmanın yaşayışın ana gayesi sayılması gerçeğini şu prensiple açığa vurmaktadır: «Leyse l'illin sani illâ masaa = İnsan için çalışmaktan başka bir davranış tarzı olamaz». Bu esasa uygun olarak, her müslimin iş hayatında uyması gereken düşünce, «Allahın kazananı sevmesi = Elkâsibü habibullah» prensibidir. Buna rağmen, daha çok irrasyonel düşünce kaynaklarından fatalist bir kader kısmet telâkkisi, ferde dünyada da refah vaad eden gerçek islâmî ekonomik teorinin gerçekleşmesine engel olmuştur.

5 — Batılılaşma zorunluğu :

Hıristiyan Batının 17 ci yüzyıldan başlayarak iktisadî, sosyal ve siyasî gelişme başarılarını gerçekleştiren dinamik kuvvetleri harekete getirebilmesi, İslâm akide ve geleneklerine inancı sarsmış,

dolayısıyla dinî ve siyasî alanda bir buhran yaratmıştır. Bu buhranın tabîî sonucu Asya ve Afrika'da özellikle müslüman memleketlerinde sömürgeciliğin kurulmasını kolaylaştırmak olmuştur.

Şukadar ki Osmanlı İmparatorluğunun dünya dengesindeki rolü uzun müddet sömürgeciliğin Yakın Doğuya intikalini önlemiştir. Müslüman memleketlerle ilgili ilk sömürgecilik hareketleri Cezaîr (1830) ve Aden (1839) da başlamıştır. 19 cu asrın sonunda da Mısır, Osmanlı İmparatorluğu ile zahirî hukukî ilgisini muhafaza etmekle beraber 1822 de İngiliz istismar bölgesine intikal etmiştir. 1911 de de Libya, İtalyanların sömürme alanına geçmiştir. Diğer Yakın Doğu'daki müstemlekeler, ancak Birinci Dünya Harbinin getirdiği kısa ve ızdıraplı bir zaman çerçevesi içinde sona ermiş teşekküllerdir.

Yakın Doğu'nun özellikle Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyet sisteminin batılılaşma hareketini benimsemesi bir yandan Osmanlıların Tuna'da, öte yandan Napoleon Bonaparte'nin Mısır'da yenilmeleri ile hareket noktasını bulmuştur. Mısır ve İranlılar da Avrupa'yı örnek alan modern çabalarına, Ortaçağda en kuvvetli destek olarak kullanıp başarı sağladıkları askerî müesseselerini yenilemekle başlamışlardır.

Yakın ve Ortadoğunun gerçek anlamda batılılaşmasını sağlayacak olan sosyal dinamizmin ana prensiplerini şu esaslar etrafında toplamak gerektiği kanısındayız :

- 1 — Siyasî bakımdan millî birliğin gerçekleştirilmesi,
- 2 — Fikrî alanda lâiklik prensibine bağlılık,
- 3 — İktisadî bakımdan endüstrileşme,
- 4 — Demografik alanda cesaretli bir nüfus siyaseti ve inkilâbı,
- 5 — Sosyal ve hukukî teşkilâtlanma.

Karşılaşılan bu önemli dâvaların plânlı bir şekilde ele alınıp, gerekli karar ve tedbirlere bağlanması, sadece belli gelişme alanlarının değil, Avrupa ve Batı demokrasilerinin de kaderini tayin edecek şaşmaz ve yanılmaz bir ölçü değerini taşımaktadır.